

Geborgen in de hand van de natie

Het ontstaan van de Britse oorlogsbegraafplaats na de Eerste Wereldoorlog

Paul G.M. Hilferink

1 juli 2010

Geborgen in de hand van de natie

Het ontstaan van de Britse oorlogsbegraafplaats na de Eerste Wereldoorlog

Masterscriptie Geschiedenis deeltijd
Universiteit Utrecht

Paul Gerardus Marinus Hilferink
0258903

Begeleider: dr. mr. F. W. Lantink
Tweede lezer: prof. dr. E. Jonker

1 juli 2010

Afbeelding voorzijde:
Spoilbank Cemetery, Ieper. Ontworpen door Edwin Lutyens.
Laatste rustplaats van zijn neef luitenant Charles John Lionel Lutyens (†03-10-1917)

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Inleiding	5
De Britse belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog	7
I. Language of remembrance en het nationalisme debat	11
Het modernisme	12
Het perennialisme en het primordialisme	13
Het ethnosymbolisme	15
II. De positieve kracht van het nationale gevoel	17
Volksgesit en ethnosymbolisme; twee voorbeelden	19
For king and country; de Britse volksgeist	21
III. Het ontstaan van de Britse oorlogsbegraafplaats	26
De veranderende tijdsgeest rondom begraven in de negentiende eeuw	27
Een graf voor een ieder die zijn leven gaf in dienst van de natie.....	29
Begraafplaatsen van andere oorlogvoerende naties	32
De inrichting van de begraafplaatsen	34
De organisatie rondom de begraafplaatsen.....	39
IV. De oorlogsbegraafplaats en het herkennen van de Britse identiteit.....	42
Naam en ligging van de begraafplaats, soort begraafplaats.....	43
Historische bronnen op de begraafplaatsen	47
Het register	47
De grafsteen	49
Het regimentsteken.....	49
Kenmerken van de soldaat zelf, het unieke individu	51
Militaire onderscheidingen	53
Niet direct zichtbare elementen	53
Verankering van de herinnering aan de gesneuvelden in het thuisland	55
Conclusie	57
Overzicht van geraadpleegde werken.....	61
Literatuur	61
Digitale publicaties	63
Bijlage 1 Essex Farm cemetery, Ieper.....	64
Bijlage 2 Voorbeelden van CWGC grafzerken	65

Voorwoord

Van jongs af aan heeft de geschiedenis mijn interesse gehad. Sinds de middelbare schooltijd ben ik me met name gaan interesseren voor de Eerste Wereldoorlog. Op 11 november 1998 besloot ik de jaarlijkse herdenking van de wapenstilstand te bezoeken in Ieper. Er waren die dag circa tien veteranen die samen met koningin Elisabeth II en koning Albert II de tachtigste herdenking van de wapenstilstand herdachten. Sinds dat bezoek aan Ieper trok ik regelmatig naar het oude Westelijke Front. Mijn kennis ontwikkelde zich doordat ik de boeken die ik over het onderwerp las koppelde aan de Britse oorlogsbegraafplaatsen. Dit hielp inzicht te verkrijgen in het verloop van de gevechtshandelingen, aangezien deze begraafplaatsen nauw verweven zijn met de omgeving waar ze zich bevinden.

Mijn passie voor het onderwerp wist ik over te brengen op mensen uit mijn omgeving. Deze raakten zodoende ook erg enthousiast en geïnteresseerd. Ik ervoer echter ook dat mijn interesse gericht was op een geïsoleerde periode uit de geschiedenis. Ik wilde daarom leren om de Eerste Wereldoorlog binnen een groter historisch kader te plaatsen. Dit deed me besluiten om de studie geschiedenis te starten in Utrecht.

Grote stimulans bij het maken van deze keuze waren mijn moeder, Ina Hilferink, haar partner Claudia Schut en mijn broer Pieter Hilferink. Zij hielpen me in de eerste jaren ook op weg bij het vinden van een juist studieritme. In de laatste vijf jaar ben ik op dat vlak gesteund door mijn partner Kim Bosch. Ze hielp me bij het redigeren van mijn teksten en het reflecteren op de lijnen die ik uitzette. Naast deze bijdrage uit mijn directe omgeving heb ik op de opleiding veel gehad aan drie docenten die ik graag bij naam wil noemen. Frans Willem Lantink, Jeroen Duindam en Jeroen Koch. Lantink heeft me kundig begeleid bij het schrijven van deze scriptie en me daarnaast veel geleerd over de historie van het Duitse Rijk en de historiografie in het algemeen. Duindam heeft me de Vroeg-Moderne tijd leren waarderen als voorportaal van de Moderne Tijd en Koch hielp me om cultuurgeschiedenis als onderzoeksterrein te ontdekken.

In de studie kwam ik zelden het thema “Eerste Wereldoorlog” tegen en daarom ben ik blij dat ik de studie nu kan afsluiten met het thema dat aanleiding gaf om de studie te starten.

Paul Hilferink

Doetinchem, 1 juli 2010

Inleiding

I suppose Kipling meant something when he said that Life runs large on the Long Trail. In a sense I take it, it runs large out here, not only for the reason of which you so eloquently remind me –the inspiration of a Cause, but because Death has become its insistent and intruding neighbour.....
(18 april 1915)¹

Leegte, een onvoorstelbaar grote leegte. Dat was het gevoel dat miljoenen Britten en inwoners van de Dominions, de gebieden die tot het oude Britse Imperiale Rijk behoord hadden, overviel na de Eerste Wereldoorlog. Hen waren 1,104,890 zonen en dochters ontvallen.² Een van hen was Robert W. Sterling. Hij sneuvelde op 23 april 1915 sneuvelde vijf dagen na bovenstaande woorden neergeschreven te hebben nabij het West- Vlaamse Dikkebus. Sterling voelde dat de dood hem op de hielen zat en plaatste dit binnen een literair kader dat nobelprijswinnaar en hartstochtelijk Brits patriot Rudyard Kipling (1865-1936) had aangereikt. Kipling was een van de stuwende krachten achter de propagandamachine die jonge jongens naar het front gelokt had met zijn teksten. In een tijd waarin massamedia zich hoofdzakelijk beperkten tot geschreven teksten en afbeeldingen waren schrijvers en dichters de vormgevers van de Britse nationale identiteit geweest en tot beroemdheden uitgroeid. Hun teksten hadden de grootsheid van het Britse Rijk onder woorden gebracht en zo van een beeld voorzien waarmee een ieder zich binnen het Rijk had kunnen identificeren.

Deze identiteit was het waard om verdedigd te worden. Zelfs indien dat het meest kostbare dat een mens te geven had zou eisen, het leven. Dat de oorlog vervolgens miljoenen jonge mannen wegrukte bij hun families was een harde confrontatie met de veranderende werkelijkheid. Tot 1914 had iedere zichzelf respecterende West-Europese natie zich onoverwinnelijk gewaand. Triest genoeg was dit ook haast de ontnuchterende waarheid gebleken. Hierdoor had de oorlog zich zoveel jaren voort kunnen slepen, zonder dat de ene partij in staat was om de andere partij te overheersen. De in 1916 door de geallieerden ingestelde economische blokkade en het vooruitzicht dat honderdduizenden Amerikaanse militairen klaar stonden om de strijd aan te gaan deden Duitsland en haar bondgenoten uiteindelijk bezwijken onder de Britse en Franse druk. De door nationalistische visies ontstane strijd om de loopgraven en het daarmee gepaard gaande verlies aan mensenlevens tilde zodoende de reikwijdte en consequenties van het nationalistische denken naar een ander

¹ Robert W. Sterling, 'To Macaulay Stevenson' in: Laurence Housman (Red.), *War letters of fallen Englishmen* (Philadelphia 2002; oorspronkelijk verschenen 1930), 263

² Fabian Ware, *The immortal heritage* (Cambridge 1937), 66.

niveau. Men werd gedwongen tot herbezinning op de legitimatie van het voeren van de oorlog op het moment dat er miljoenen, de staat dienende, slachtoffers te betreuen waren.³

Deze herbezinning vormde binnen ieder land dan weer een onderdeel van de nationale gedachte die de identiteit van dat land na de oorlog medebepaalde. Daarnaast moesten alle gesneuvelden ter aarde besteld worden en dat kon in deze moderne tijd niet meer door ze eenvoudig weg in massagraven neer te leggen. De eerste kennismaking met de loopgravenstrijd in 1914 en 1915 had ervoor gezorgd dat men, buiten de grotere veldslagen om, steeds met enkele gesneuvelden tegelijkertijd te maken gehad had. Deze konden zodoende net als thuis individueel begraven worden, waardoor massagraven, zoals tot de vroege negentiende eeuw na veldslagen van één dag gekend waren, verdwenen naar een ver en onpersoonlijk verleden.⁴ Daarnaast waren veel van de slachtoffers vrijwilligers en dienstplichtigen, met andere woorden, leden van de burgermaatschappij, die niet vertrouwd waren met de onpersoonlijke wijze van begraven van beroepsmilitairen. Hoe langer de strijd duurde, hoe problematischer de situatie van het begraven van de doden werd en hoe sterker de noodzaak tot ingrijpen van de overheid opkwam om het begraven in gestandaardiseerde banen te leiden.

Iedere natie koos hierbij zijn eigen weg. Deze wegen waren op het oog vaak overeenkomstig, maar bij nadere analyse blijken er duidelijke en zelfs grote verschillen tussen te zitten. Precies het blootleggen van de verschillen geeft inzicht in hoeverre de verwerking van het verlies van de doden onderdeel werd van het nationale gevoel na de oorlog. Merkwaardig genoeg zijn de gesneuvelde militairen zodoende slachtoffer en onderdeel van het nationalisme. In dit verband vallen er rondom de oorlog drie cultuurbepalende fases te onderscheiden. In de eerste fase brak de oorlog het leven van een hele generatie jonge mannen. Zij namen hun cultuur mee het graf in en wisten niet hoe hun dood na de oorlog zou leiden tot een nieuwe cultuur. Die nieuwe cultuur, één die uiting gaf aan de herinnering van het verlies is tevens de derde fase. De tweede en verbindende fase is de zichzelf aanpassende tijdsgeschiedenis. Het graf van Robert W. Sterling schetst goed de Britse situatie eruit zag en alle drie de situaties zijn terug te vinden op die manier. Fase één is zichtbaar doordat Sterling, een student aan de universiteit van Oxford, liet zien dat hij over een grote culturele bagage beschikte. Hij kon zijn eigen situatie analytisch bekijken en verbinden met de tekst van Kipling. Als hoger opgeleide Brit diende hij als vanzelfsprekend als officier in het leger. Hier voerde hij zodoende met zijn slechts 21 jarige leeftijd mannen aan die vaak ouder en meer ervaren dan hemzelf waren. Fase drie toont zich door de plaats waar zijn graf zich bevindt. De Britten hadden besloten om de gesneuvelden te

³ Jörn Leonhard, *Bellizismus und Nation. Kriegsdeutung und Nationsbestimmung in Europa und den Vereinigten Staaten 1750-1914* (München 2008), 8.

⁴ Thomas W. Laqueur, 'Memory and naming in the Great War' in: John R. Gillis (Red.), *Commemorations. The politics of national identity* (Princeton 1994), 151.

begraven waar ze gevallen waren. Sterling ligt zodoende begraven op Dickebusch New Military Cemetery in graf D28. Naast hem ligt aan de ene zijde, iets dat gezien Sterlings achtergrond wel zou passen, Officier John Roger Wallace. Opvallender is alleen wie aan zijn andere zijde ligt. Dat is soldaat Leonard John Fullwell Benham. Officieren en soldaten werden in de dood dus gebroederlijk naast elkaar te ruste gelegd. Iets dat voor de oorlog minder voor de hand gelegen had. Sterker nog tot ver in de negentiende eeuw werden over het algemeen alleen de gesneuvelde officieren genoemd in verslagen van de gevechtshandelingen. De soldaten waren het noemen niet eens waard geweest. Uiteindelijk is ook fase twee te vinden nabij de graven. Op de begraafplaats staat een zogenaamde *Stone of Remembrance*. Op dit monument staat een inscriptie die uitgekozen is door Kipling; *Their name livet for evermore*. Kiplings patriotisme had na de dood van zijn zoon John in september 1915 een radicale verandering ondergaan en was sinds die tijd in dienst gesteld van de verwerking van het verlies aan mensenlevens. Voor Kipling was er zodoende een hoofdrol weggelegd in de literaire omlijsting van de Eerste Wereldoorlog. Hij was zowel een representant van de taal die tot oorlog opgezweept had, als de troostende en naar zingeving strevende literator die de verwerking ervan onder woorden bracht.

De Britse belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog

Bijzonder aan de Britse situatie is dat daar tot op de dag vandaag een uitermate grote belangstelling is voor de Eerste Wereldoorlog. Het volgende feit illustreert waarom je kan aannemen dat men in het Britse Commonwealth, in vergelijking met de andere betrokken landen, nog het meest nadrukkelijk bezig is met de verwerking van de Eerste Wereldoorlog. Op 16 juli 2010 zal er een compleet nieuw aangelegde begraafplaats officieel geopend worden in het Noord-Franse Fromelles. Hierin worden 255 Britse en Australische lichamen die in 2008 ontdekt werden in een massagraf, één voor één met militaire eer begraven. Tussen het opgraven van de lichamen en het overbrengen naar de nieuwe begraafplaats zijn de stoffelijke resten onderworpen aan een DNA onderzoek. Dit onderzoek werd uitgevoerd door wetenschappers van de universiteit van Oxford en zij wisten maar liefst 75 van de lichamen te identificeren. Deze werden vervolgens weer begraven op de nieuwe begraafplaats langs hetzelfde lichaam als waar het sinds 1916 naast gelegen had.⁵

De Britse belangstelling heeft sinds het einde van de oorlog verschillende verschijningsvormen aangenomen, maar centraal staan de verhalen van de levens van de betrokkenen. Juist dat feit maakt het onderzoek naar hoe herinnering aan de gevallen ook zo interessant. Daar waar nationalisme een moeilijk te vangen werkelijkheid is, wordt het in dit geval

⁵ Z.a., *Order of Service for the re-burial of soldiers killed in the battle of Fromelles 19 July 1916 at Fromelles (Pheasant Wood) Military Cemetery* (z.p. 2010), 8.

eens heel concreet. Britse gesneuvelden, zijn door de achterblijvers neergelegd in begraafplaatsen waar een zo nadrukkelijk mogelijke relatie met het thuisland gelegd diende te worden. Dit werd beschreven in een gezaghebbend rapport door de directeur van het British Museum, Frederic Kenyon. Zijn woorden in vormden bijna letterlijk de basis van de aanleg van de oorlogsbegraafplaatsen.⁶ Iets dat al zichtbaar was geweest in “Graves of the Fallen” waarin de toekomstige situatie onder woorden gebracht was door Kipling en in beeld gebracht door Douglas Macpherson.⁷ Begin jaren twintig was er op die manier dan ook vooral aandacht voor het herdenken van de gevallen, met daarbij, zoals voorgaande twee boeken voorgeschreven hadden, het op grote schaal oprichten van monumenten, instellen van herdenkingsriten en het bezoeken van de graven gedurende zogenaamde *pilgrimages*. Daarna ontstond eind jaren twintig/ begin jaren dertig een biografiecultuur. Mensen die de oorlog van nabij meegemaakt hadden beschreven hierin hun ervaringen. De Tweede Wereldoorlog zorgde vervolgens voor een schijnbare pauze en kende zijn eigen moment van bezinning, die literair en emotioneel echter gestileerd werd naar de ervaringen van de Eerste Wereldoorlog.⁸ In de jaren zestig en begin jaren zeventig, op het moment dat de mannen die gevochten hadden in de Eerste Wereldoorlog steeds meer hun natuurlijke levenseinde naderden, bloeide de herinnering aan de oorlog weer op en verschenen er veel boeken waarin de gebeurtenissen aan de hand van ooggetuigenverslagen uiteengezet werden. Men maakte zo gebruik van de kennis uit de eerste hand die op dat moment nog beschikbaar was. Daarnaast gaat er in deze tijd grote invloed uit van het “reisboek” *Before endeavors fade*, waarin Rose Coombs alle monumenten van het Westelijke Front in beeld bracht. Het verschijnen van een reisboek als deze zorgde ervoor dat de *pilgrimages* transformeerden in het *battlefield tourism*, aangezien de nieuwe generaties Britten minder direct contact hadden met de gevallen. Later in de jaren zeventig en in de jaren tachtig begint de wetenschap de oorlog als een serieus studieobject te ontdekken nadat Paul Fussell's *Modern memory and the Great War* verscheen. Een boek dat Jay Winter en vele anderen inspireerde tot het ontwikkelen van een heel onderzoeksveld rondom de nagedachtenis en herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. In de jaren negentig zagen een groot aantal romans waarin de Eerste Wereldoorlog het thema vormde het daglicht en één daarvan, *The Ghost Road* (1995) van Pat Barker ontving zelfs de Booker Prize en een ander, *Birdsong* (1993) verkocht al ongeveer evenveel exemplaren als dat er Commonwealth militairen sneuvelden.

Deze ontwikkelingen gekoppeld aan het feit dat grote aantallen middelbare scholen de voormalige slagvelden in Frankrijk en België blijven bezoeken tonen aan dat de Eerste Wereldoorlog een belangrijk onderdeel vormt van de Britse identiteit. In navolging van Paul Fussell zijn er inmiddels

⁶ Frederic Kenyon, *How the cemeteries abroad will be designed* (Londen 1917).

⁷ Rudyard Kipling, *Graves of the fallen* (Cambridge 1919).

⁸ Paul Fussell, *The Great War and modern memory* (Oxford 2000; oorspronkelijk verschenen 1975), 321-325.

een groot aantal onderzoeken gedaan naar hoe men de gevallen strijders probeerde te plaatsen in de herinnering. Hieruit komt naar voren dat er al tijdens de oorlog een *language of remembrance* ontstond waarmee communicatie over het verlies aan mensenlevens mogelijk werd en de maatschappij dat verlies een plek kon geven. Deze *language of remembrance* kwam voort uit dezelfde maatschappij die zich vol enthousiasme geschaard had achter het lot van het kleine België en die oorlog als oplossing gezien had. De prijs die daarvoor betaald werd bleek een bittere pil en zodoende moest het nationale gevoel zich herpakken, omdat de oplossing die men gekozen had door ten strijde te trekken zorgde voor een ongekend grote leegte die niet verklaard kon worden in de taal van voor de oorlog.

Het concept van de *language of remembrance* had zich volgens historicus Bob Bushaway aan het einde van de oorlog al zo goed als uitgekristalliseerd. In die taal lagen typisch Britse elementen verscholen, die wellicht deels herkenbaar zijn in de *language of remembrance* van andere landen, maar daarnaast grotendeels enkel op de Britse situatie van toepassing zijn.⁹ Interessant is wel om in dit kader te onderkennen dat ieder land zijn eigen onderzoeksschool kent rondom “plaatsen van herinnering”. De *language of remembrance* die Bushaway plaatst in de Eerste Wereldoorlog blijkt internationaal gezien veel breder bekeken te worden. Dit onderzoek bestaat sinds de jaren zeventig en richt zich op de manier waarop de herinnering van een sociale groep aan de geschiedenis gestalte krijgt binnen de maatschappij en welke rol de herinnering daarbinnen dan weer speelt in relatie tot het collectieve geheugen. Pierre Nora (*1931) is een van de grondleggers van dit onderzoeksterrein. Hij vond buiten zijn eigen Frankrijk navolging in Duitsland en Nederland op dit gebied. De Britten daarentegen lijken zich in dit kader vooral te concentreren op hun eigen grote historische gebeurtenissen uit de twintigste eeuw: de beide wereldoorlogen. Voormannen van het onderzoek in dat land op dit gebied zijn Paul Fussell (*1924) en de Amerikaan Jay Winter (*1945).

Herkenbaar in alle door de oorlog getroffen landen zijn zaken als een herdenkingsdag, de aanleg van oorlogsbegraafplaatsen, het bouwen van monumenten, het ontstaan van oorlogsliteratuur, etc. Wat is er dan precies zo Brits aan de situatie in het Verenigd Koninkrijk? Dat blijken toch een groot aantal aspecten te zijn. De dood van de soldaten had iedereen in Groot-Brittannië geraakt. Daardoor zorgde dit feit voor een nieuw element in het land, want nog nooit eerder waren Schotten, Ieren, Welsh en Engelsen in staat geweest om gemeenschappelijk een nationale herdenking te beleven waarbij iedereen zichzelf verbonden had met dezelfde emotie. Nu is het lastig om alle aspecten van de *language of remembrance* te analyseren en veel is ook al onderzocht, maar opmerkelijk genoeg spelen de gesneuvelden zelf en de plaats waar zij zich tot op de dag van vandaag letterlijk bevinden, de oorlogsbegraafplaatsen, vaak maar een bijrol in die

⁹ Bob Bushaway 136-143.

onderzoeken. Juist de begraafplaatsen tonen het verloop van de strijd die de Britten leverden tijdens de oorlog en ze zijn zo verzamelplaatsen van verhalen met betrekking tot de oorlog. Dit onderzoek tracht weer te geven hoe deze verhalen tot stand konden komen. Het idee hierbij is dat onderzocht wordt hoe de Britse nationale gedachte weerspiegeld is in de oorlogsbegraafplaatsen en hun plaats binnen de Britse cultuur. Om dit in beeld te krijgen is het onderzoek in vier delen opgezet. Hierbij zal er in de eerste drie delen de nadruk op de theoretische concepten gelegd worden en het vierde deel heeft een meer praktische insteek, doordat het de bronnen op de begraafplaatsen zelf onderzoekt. Er zal van grote theoretische concepten naar de kleine waarneembare details toegewerkt worden, om zo die details als onderdeel van een groter geheel te kunnen zien. In het eerste deel wordt zodoende geschetst wat er precies onder het nationalisme verstaan moet worden. Op die wijze kan aangegeven worden op welke wijze een onderzoek als dit binnen het nationalismediscours geplaatst kan worden. Het tweede deel gaat dan in op hoe nationalisme op een positieve manier conceptueel kon bijdragen aan de uiting van de Britse identiteit toen het verlies aan mensenlevens verwerkt moest worden. Vervolgens wordt in het derde deel onderzocht hoe deze identiteit invloed had op de vorming van de theorieën die leidden tot de aanleg van de begraafplaatsen. Tot slot zal in het vierde deel geanalyseerd worden hoe dat dan in de praktijk weer uitpakt heeft. Op welke wijze de nationale identiteit, via daar aanwezige bronnen, terug te vinden is op de begraafplaatsen en tot welke nieuwe, voor moderne bezoekers, identiteitverlenende situaties dit geleid heeft. Deze aanpak is nieuw en nog niet eerder heeft iemand onderzoek gedaan naar de relatie tussen deze vier aspecten.

Onderzoek naar de Eerste Wereldoorlog kenmerkt zich doordat het sterk narratief en descriptief van aard is. De opkomst van dit onderzoek valt toevalligerwijs samen met “The Revival of Narrative” die Lawrence Stone in 1979 beschreef toen hij terug keek op de ontwikkeling van geschiedschrijving in de jaren zeventig.¹⁰ Het is lastig om te ontkomen aan het pure narrativisme bij een onderzoek als dit, doordat de emotie die in een groter kader geplaatst wordt vaak sterk op de achtergrond aanwezig is en snel geraakt wordt, wat dan weer tot debat kan leiden. Door te werken met vier delen wordt getracht de losse verhalen toch in een groter historisch verband te plaatsen. Het feit dat er individuen op de begraafplaatsen liggen in tegenstelling tot de massagraven in eerdere oorlogen, en aan Duitse en Franse zijde ten tijde van de Eerste Wereldoorlog, opent een wereld aan persoonlijke verhalen en het verdient aandacht om daar eens naar nader naar te kijken. Juist de Britten blijken deze verhalen meesterlijk te kunnen vertellen en waarom dat zo is moet dan ook onderzocht worden.

¹⁰ Georg G. Iggers, *Historiography in the twentieth century. From scientific objectivity to the postmodern challenge* (Middletown 2005), 97.

I. Language of remembrance en het nationalisme debat

*'If any question why we died, Tell them, because our fathers lied.'*¹¹

Bijzonder aan de collectieve herbezinning van het nationale gevoel na de Eerste Wereldoorlog was dat de generatie die de politiek leiders leverde, ook de voorgangers verschafte bij het ontstaan van de *language of remembrance*.¹² Gevestigde politici, professoren, kunstenaars en de burgerlijke elite zetten de kaders neer, die gevuld werden door de nabestaanden, overlevenden en overige leden van de maatschappij. Ze poogden hierbij heel nadrukkelijk hun kennis en kunde over te dragen aan de nieuwe generatie. Desalniettemin kan vastgesteld worden dat de *language of remembrance* dus eigenlijk de taal was van de oude generatie, waarmee zij een antwoord gaven op de gebeurtenissen. Grote voorganger op literair gebied was Rudyard Kipling. Voor de oorlog schreef hij wervende teksten om de jonge mannen naar het front te krijgen, maar na de dood van zijn zoon John (27-09-1915) legde hij zich toe op het onder woorden brengen van het verlies. Hij ging dit zelfs doen als officieel literair adviseur van de organisatie die verantwoordelijk was voor de aanleg van de oorlogsbegraafplaatsen, de Imperial War Graves Commission (IWGC). In die functie zou hij na zijn dood opgevolgd gaan worden door de één generatie jongere oorlogsveteraan Edmund Blunden(1896-1974). Denk naast Kipling hierbij bijvoorbeeld ook aan de drie gevestigde architecten Lutyens, Blomfield en Baker die als *principal architects* aangesteld werden en vanuit die functie de monumenten en begraafplaatsen ontwierpen. In de uitvoering werkten ze dan weer met architecten die jong waren en bij voorkeur zelf in de loopgraven gediend hadden, iets dat verderop nog uitgebreid toegelicht zal gaan worden. Het ontstaan van de *language of remembrance* vond zodoende plaats op een dynamische manier door de impact van de dood op de maatschappij. Dit zorgde voor een duidelijke vernieuwing en opvallend genoeg werd deze vervolgens bijna direct bevroren in de vorm van kunst –in de breedste zin van het woord-, monumenten en tradities. Op die wijze stuurde men hoe het herdenken van de gevallen in de toekomst plaats zou hebben. Hieruit valt dan ook te destilleren wat er nu specifiek Brits is aan het herdenken van de Eerste Wereldoorlog, omdat in deze herdenkingscultuur een dwingende boodschap aan toekomstige generaties besloten ligt.

De term nationalisme viel in de tekst hierboven al om daarmee aan te geven wat de samenbindende kracht is op nationaal niveau. Nationalisme kan gedefinieerd worden als kracht die gedragen wordt door vurige steun van een persoon aan zijn land. Hierbij ziet deze persoon zijn land

¹¹ Rudyard Kipling, 'Common Form' in: John Silkin (Red.), *The Penguin book of First World War Poetry* (Londen 1996; oorspronkelijk verschenen 1979), 136.

¹² Bob Bushaway, 'Name upon name: The Great War and remembrance' in: Roy Porter (Red.), *The myths of the English* (Cambridge 1992), 143.

als superieur aan andere landen en de inwoners van die landen. Nu wil het feit dat Britten zich, net als de niet toevallig uit hen voortgekomen Amerikanen, niet in het nationalisme herkennen. Zelf spreekt men liever van patriottisme, omdat hun vorm van nationalisme geen exclusief en uitsluitende ideologie zou zijn. Ze voelen enkel sterke passie voor hun eigen land. De Britse historicus Hastings meent echter juist dat de Britten de meest doorontwikkelde vorm van het nationalisme aanhangen.¹³ Aangezien het vanwege deze verschillende opvattingen lastig is om een scherpe scheidslijn te trekken tussen beide termen zal er in dit onderzoek in het algemeen over het nationalisme gesproken worden. Honderduizenden soldaten uit het Commonwealth sneuvelden dankzij de succesvolle aantrekkingskracht van deze ideologie en dat maakt dat het van belang is om te kijken hoe deze ideologie onderzocht moet worden. De opzet van de IWGC en het oprichten van de oorlogsbegraafplaatsen volgens een Brits plan vormen een eigen element in de Britse identiteit en ervaring van nationaal gevoel na de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog. Ze zijn zodoende een spiegel van een zingevend en identiteitsvormend proces, maar hoe moet dat nu precies benadert worden? Voordat deze vraag beantwoord kan worden moet ter verheldering gesteld worden dat het moeilijk is om in het kader van de identiteitsbeleving in de tijd van de Eerste Wereldoorlog de termen, Brits, Engels, Dominion, Imperial, etc. uit elkaar te houden. Ze komen in principe allemaal ongeveer op hetzelfde neer en zullen in dit onderzoek ook door elkaar heen lopen.¹⁴

Rondom het nationalisme bestaat er sinds geruime tijd een wetenschappelijk debat. De vraag is hoe het nationalisme als samenbindende kracht ontstond. Het antwoord op die vraag moet het vervolgens mogelijk maken om de werking van de kracht te kunnen analyseren. Het antwoord op de vraag wordt op twee verschillende manieren gegeven, wat vervolgens dan weer zorgt voor een strijd tussen twee stromingen. Anthony Smith heeft een helder overzicht gegeven van de verschillende standpunten die ingenomen worden. Vier verschillende paradigma's liggen volgens hem onder de twee stromingen: de modernisten, primordialisten, perennialisten en het ethnosymbolisme.¹⁵

Het modernisme

De modernisten lijken de sterkste troef in handen te hebben. Zij gaan ervan uit, volgens Leersen, dat het nationalisme een negentiende eeuwse ideologisch nevenproduct was van een complex van maatschappelijke veranderingen die toen plaats hadden, kortweg 'de modernisering'.¹⁶ Smith duidt dit nog wat preciezer door te stellen dat modernisten drie uitgangspunten hanteren. Ten eerste

¹³ Adrian Hastings, *The Construction of nationhood. Ethnicity, religion and nationalism* (Cambridge 1997), 4-5.

¹⁴ G.R. Searle, *A New England? Peace and war 1886-1918* (Oxford 2004), 8-9.

¹⁵ Anthony D. Smith, *The nation in history; Historical debates about ethnicity and nationalism* (Hanover NH 2000), 3.

¹⁶ Joep Leersen, *Nationaal denken in Europa; een cultuurhistorische schets* (Amsterdam 1999), 143.

baseren zich op twee vernieuwende gedachten: het gegeven van het ontstaan van de natiestaat en de nationalistische gedachte. Ten tweede, de wisselwerking tussen de natie en nationale identiteiten, ook een duidelijke vernieuwing en tot slot, het feit dat naties en nationalisme producten zijn van modernisatie en moderniteit.¹⁷ De basis onder deze uitgangspunten kan teruggevoerd worden op Rousseau zijn *Du contract social* uit 1762 waarin de soevereiniteit bij het volk gelegd werd en niet meer bij de heerser.¹⁸ Iets dat gedurende de Franse Revolutie hardhandig gestalte zou krijgen en vervolgens voor een nieuw staatkundig elan zou zorgen. Hierover heen kwam dan vervolgens ook nog eens de Industriële Revolutie, waardoor de gehele wereld letterlijk veranderde van aard en aanzicht. De modernisten worden naast de verwijzing naar deze onweerlegbare feiten ook nog eens geholpen door het woord “*nationalism (EN)/ nationalisme (FR)*” zelf. Het woord komt volgens de *Oxford English Dictionary* en de *Grand Robert* voor sinds 1798. Voor die tijd zou je dus kunnen stellen dat men niet bekend was met het nationalisme. Het woord “*patriotism/ patriotisme*”, waaraan *nationalism/ nationalisme* aanvankelijk verwant was, kwam ook pas voor sinds 1716 in het Engels en 1750 in het Frans. Je kan dus met zekerheid zeggen dat men voor de achttiende eeuw niet bekend was met het fenomeen nationalisme. Modernisten kunnen zodoende een helder verhaal houden, omdat ze weinig last hebben van de geschiedenis van voor de achttiende eeuw en zich rustig kunnen concentreren op de laatste tweeënhalve eeuw. Ze zien dan ook tekenen die erop wijzen dat het nationalisme iets is dat bewust door een elite gecreëerd en gecultiveerd is, om zo de staatsmacht stevig te vestigen. Een voorbeeld hiervan is te vinden bij Hobsbawm die spreekt van *inventions of tradition*, wanneer oude volksgebruiken in de negentiende eeuw weer nadrukkelijker beleefd worden.

Het perennialisme en het primordialisme

Nu zijn er ook een groot aantal wetenschappers die zich niet in de modernistische visie herkennen. Deze zijn van nature te vinden onder de theologen, oudheidkundigen en de mediëvisten. Met andere woorden: onder hen die zich met de premoderne tijd bezig houden en die de aanzetten van de moderne tijd terug zien in de tijd ervoor. Om het ‘overzichtelijk’ te maken zijn er binnen deze groep twee verschillende twee scholen, die van de perennialisten en de primordialisten. De perennialisten houden er een essentialistische visie op na. Ze zien nationalisme als een samenbindend, sturend en onvervreemdbaar onderdeel van een specifieke etnische groep. Hierdoor is etniciteit een onveranderlijk gegeven. Een eerste voorbeeld met betrekking tot deze visie kan gevonden worden in het in Israel nog steeds actuele Genesis 12:7 (NBV) “*Maar de HEER verscheen aan Abram en zei: ‘Ik*

¹⁷ Smith, *Nation in history*, 27-28.

¹⁸ Jean Jacques Rousseau, *Het maatschappelijk verdrag* (Amsterdam 2008; oorspr. 1762), 66-67.

zal dit land aan jouw nakomelingen geven.” Het Heilige Land zou vanwege deze toezegging specifiek toebehoren aan de Joden, de nakomelingen van Abram. Naast dit oeroude voorbeeld kan ook binnen de Duitse Romantiek duidelijk gezien worden dat men zich baseerde op de perennialistische visie. Men sprak over de *Volksgeist*¹⁹ en in die tijd werd geformuleerd dat het “Duitse zijn” via het bloed doorgegeven werd (*ius sanguinis*). Dit in tegenstelling tot de Franse visie, waarbij men de grond waarop men leefde als verbindend element nam (*ius soli*).²⁰

Deze Franse visie ligt dan ook onder het tweede premodernistische paradigma, het primordialisme. Bij deze visie gaat men er van uit dat het nationalisme de voortzetting is van continue aanwezige etnische groepsidentiteiten.²¹ Deze identiteiten zijn dynamisch wanneer je ze over de *longue durée* bekijkt en kunnen zodoende ingrediënten bevatten die per etnische groep verschillen. Een voorbeeld vormt hier het Brits nationalisme. Dit is een samensmelting van het Engelse nationale denken, dat de boventoon voert, met daarin verweven het Schotse nationale denken en in mindere mate ook het Welsh en Noord-Ierse sentiment. Tot in het midden van de negentiende eeuw kun je vaststellen dat dit soort regio-identiteiten een grotere rol speelden dan het nationale denken. Leersen duidt deze wortel van het nationalisme mooi als “regionalisme”. Hij verbindt hier vervolgens aan dat nationalisme en regionalisme niet zo zeer tot doel hebben, zoals iedereen vaak verondersteld, dat de ‘eigen’ en de ‘andere’ cultuur tegenover elkaar gezet worden, maar dat het een behoefte tot culturele gemeenschappelijkheid tussen burger en overheid vormgeeft. Hier formuleert hij dan ook een sterke these, als tegenhanger van de modernisten. Waar deze laatste groep pas spreekt van nationalisme na het ontstaan van de natie-staat, laat Leersen zien dat er ook voor de natiestaat bestond er al behoefte was aan een culturele gemeenschappelijkheid tussen overheid en burgers.²² Met andere woorden ook voor 1789/1792 zijn er voorbeelden van groepsidentificatie te vinden, waarmee een culturele en zelfs staatkundige eenheid gevormd kon worden. Dit idee doordenkend kan ook de beperktheid van de aannames van de modernisten weergeven. Wanneer die zich immers vastleggen op het gegeven dat er een natiestaat moet zijn, of dat je wel het woord “nationalisme” moet kennen voordat je over die zaken kan spreken, lijken ze zich een sterke positie te verschaffen door zich op een onweerlegbaar feit te baseren. Daartegenover gesteld kan worden dat feiten ook slechts “afspraken” zijn binnen de taal. Afspraken waarvan je nooit objectief vast zou kunnen stellen of ze waar zijn, omdat objectiviteit, zoals Nietzsche bijvoorbeeld aangaf, niet bestaat.²³ Wanneer je daarop voortborduurde moet je, zoals Horkheimer en Adorno lieten zien, zelfs toegeven dat deze afspraken slechts symbolen zijn waarvan de betekenis

¹⁹ Leersen, *Nationaal denken*, 60.

²⁰ Smith, *The nation in history*, 18.

²¹ Leersen, *Nationaal denken*, 143.

²² Leersen, *Nationaal denken*, 132-135.

²³ Friedrich Nietzsche, *Vom Nutzen und nachteil der historie für das Leben* (Basel 1874), 19-34.

onontkoombaar gescheiden kan worden.²⁴ Wanneer je dat dan accepteert blijkt Leersen een heel mooi punt te hebben door regionalisme als voorloper op het nationalisme te zien. Nadeel is dat regionalisme wel erkend moet worden om deze visie er op na te kunnen houden. Modernisten zullen geneigd zijn om te zeggen dat het blootleggen van regionale wortels een reconstructie van het verleden vormt aan de hand van gebeurtenissen uit het heden.

Het ethnosymbolisme

Het vierde en laatste paradigma dat Smith benoemde was het ethnosymbolisme. Dit vormt ook zijn eigen visie, die hij ontleent aan het primordialisme, maar waarmee hij tracht een brug te slaan met de modernisten. Dit is geen gemakkelijke opgave, omdat hij zelf direct de modernisten verwijt dat ze te veel op het heden gericht zijn en vanuit het hedendaags bewustzijn verhalen over de geschiedenis, waardoor ze altijd denken dat het heden de gebeurtenissen uit het verleden dicteert. Hierbij vergeten ze volgens Smith dat juist gebeurtenissen in het verleden ervoor zorgden dat er bewijzen zijn die verklaren waarom het heden is, zoals het is.²⁵ Hier stuiten we zo wederom op twee tegenover elkaar gestelde theorieën. Voordeel is wel dat de ethnosymbolistische aanpak ze beide kan bedienen. Smith stelt voor om niet te spreken van natie wanneer het gaat om een afgebakende en georganiseerde groep mensen, maar van *ethnie*. Hij verstaat daar het volgende onder: “A named human population with myths of common ancestry, shared culture, a link with a homeland, and a measure of solidarity, at least among the elites”²⁶ Vervolgens kan dan van deze ethnie op detailniveau het sociaal-culturele gedachtegoed en de daarbij behorende symbolen onderzocht worden, in plaats van de focus te leggen op demografische cijfers en de politiek. In de sociaal-culturele uitingen en de gekozen symboliek is de samenhang binnen de ethnie te zien. De gezamenlijke waarden die men hecht aan zaken als taal, kleding, rituelen, voorwerpen, mythen, waarden en tradities, plus de geïnstitutionaliseerde gebruiken die daaruit voort vloeien tonen samen de aspecten waar een individu zich binnen de ethnie mee identificeert. De meest belangrijke elementen hierbinnen vormen de mythen, symbolen, herinnering aan de afstammingswortels, uitverkorenheid (bij voorkeur door een Goddelijke interventie), het thuisland en een Gouden Eeuw van de ethnie²⁷. Smith weet samen met enkele medestanders zo inderdaad een tussenweg te scheppen die bewandeld kan worden door premordialisten/ premodernisten en modernisten, al zullen beide in hun uitgangspunt nog wel van elkaar blijven verschillen. De eerste groep zal blijven denken dat het verleden het heden schiep en de tweede dat het heden het verleden dicteert.

²⁴ Max Horkheimer en Theodor W. Adorno, *Dialectic of enlightenment* (Frankfurt 1969; oorspr. 1944), 13.

²⁵ Smith, *The Nation in history*, 62.

²⁶ Ibidem, 65.

²⁷ Ibidem, 64-66.

Groot-Brittannië leent zich goed voor een ethnosymbolistisch onderzoek, omdat dit land, dat rond de Eerste Wereldoorlog net definitief zijn 'Gouden Eeuw', of beter dominante positie in de wereld, achter zich begon te laten. Terwijl dat gebeurde heeft het samen met het haar steunende Commonwealth veruit de meeste militaire begraafplaatsen nagelaten, circa 23.000 in 150 verschillende landen.²⁸ Dit zijn plaatsen vol mythen en symbolen van de 'Britse ethnie'. Daarnaast vormden ze ook nog eens het voorbeeld voor de aanleg van de Nederlandse oorlogsbegraafplaatsen net na de Tweede Wereldoorlog in 1946.²⁹

²⁸ Commonwealth War Graves Commission, *Facts and figures*
<http://www.cwgc.org/content.asp?menuid=2&submenuid=50&id=50&menuname=Facts and figures&menu=sub> (Maidenhead 2009) laatst geraadpleegd op 28-03-2010.

²⁹ Z.A., *Oorlogsgravenstichting – dr. Van Anrooy-* http://www.ogs.nl/pages/text.asp?Subject_ID=71 Laatst geraadpleegd 03-03-2010.

II. De positieve kracht van het nationale gevoel

Cecil, Peel, Gladstone, Wellesley, Asquith, Darwin, Dickens, Kipling

Namen die onlosmakelijk met de Britse geschiedenis verbonden zijn. Enkel Britten kunnen daarom zeggen dit waren zonen die onze natie voortgebracht. Zonen die ons land groot gemaakt hebben. Nu gaat het in het geval van bovenstaande namen alleen niet over de grote mannen die we kennen uit de geschiedenisboeken. Hier staan hun zonen, of (achter)kleinzonen genoemd die sneuvelden in de Eerste Wereldoorlog. Zo wordt zichtbaar dat bijna iedere Britse familie, van hoog tot laag getroffen werd door het verlies van een dierbare. Dit scheidt zodoende een band die tot de Eerste Wereldoorlog vrijwel niet bestond. Er was een grote kans dat lager geplaatsten in de samenleving zich wel verbonden voelden met de grote namen uit hun geschiedenis. Of die grote namen zich even verbonden voelden met de massa is minder duidelijk terug te lezen in de geschiedenis. Samen herdenken en bouwen aan monumenten vormde daarom een duidelijke vernieuwing binnen de maatschappij en het heersende nationale gevoel dat zijn weerslag vond in het Brits nationalisme.

Nationalisme. Een woord met een weinig positieve bijklank. Sinds de Tweede Wereldoorlog wordt het met veel scepsis bekeken en gevolgd, omdat “we” weten waar het toe geleid heeft; uitsluiting en moord. De titel wordt daarom niet als geuzennaam gedragen, terwijl de betekenis ervan in de basis toch heel anders bedoeld kan zijn. Herder, de grondlegger van de *Volksgeist* gedachte kon in het pre-industriële tijdperk waarin hij leefde onmogelijk voorzien hebben tot wat zijn aanzet in denken kon leiden in een geïndustrialiseerde samenleving. Het is daarom goed om terug te keren naar zijn grondgedachte om te kijken op welke wijze nationalisme ook een positieve bijklank kan krijgen. Juist dat positieve zou namelijk na de Eerste Wereldoorlog zorgen voor verbinding tussen de leden van het Britse volk. Samen zou men de gevallen gaan herdenken, waarbij de grondgedachte zou worden: “dit nooit weer”. Herder en de Duitse filosofen uit de Romantische stroming na hem, stelden dat een volk een door de eeuwen gevormde cultuur bezat, waarin de transcendente essentie van de dingen het karakter van het volk bepaalde. Leerssen vat die romantische ideeën als volgt mooi samen: “Ieder volk kende zijn eigen *Volksgeist* en het abstracte gegeven van deze morele ziel moet de staat vormen. Het nut van de staat ligt dan ook niet in zijn praktische voorzieningen of materiële aanwezigheid, maar vooral in het feit dat deze de natie, de abstracte ‘Idee’ van de gemeenschappelijke identiteit van het volk, belichaamt en in de praktijk gestalte geeft”.³⁰ Deze theoretische opvatting van wat de staat was, een samengaan van de ideeën

³⁰ Leerssen, *Nationaal denken*, 58-61.

van de in de staat wonende burgers is rond Herders tijd ook al bij Rousseau te vinden in zijn theorie van de soevereiniteit van het volk.³¹

Met name het eerder aangehaalde *Du contract social* (1762) van Rousseau stuwde de beweging waarbij de mens zichzelf begon te reguleren tot ongekende hoogten, omdat hij in dat boek de soevereiniteit bij het volk legde in plaats van bij de door God aangestelde heerser.³² Deze verandering in denken over het “zijn” van een individu had een grote invloed op de waarden waaraan personen hun identiteit aan ontleenden. Hierdoor werd de relatie tussen verschillende individuen van groter belang en juist dat is uitermate belangrijk voor de overlevingskans van een enkel individu. Sterker nog, een individu kan moeilijk zonder andere mensen om zich heen een naar menselijke maatstaven zinvol leven leiden. De verbinding van mensen is daarom een uitermate belangrijk terrein om te onderzoeken. In de verbinding worden mensen gedwongen tot beeldvorming om zo elkaar te kunnen begrijpen en verder te helpen. Die beeldvorming levert dan zaken op waarmee men zich samen kan identificeren. Wie de sleutel tot die verbinding kent, kan massa's in vervoering brengen, binden en sturen. Belangrijk is om in dit contact tussen individuen te onderkennen dat het om twee soorten contacten gaat. Het persoonlijke directe contact en het indirecte contact van een persoon met een collectief, waarbij persoonlijk contact niet per definitie van belang is.³³ De laatste vorm is interessant om te analyseren wanneer je de bindende elementen binnen een gemeenschap onderzoekt.

Daar waar de ene zingevende groepsidentiteit verdween, moest een ander er dus voor in de plaats komen. Groepen hebben immers, volgens de econoom Olson, een gemeenschappelijke identiteit nodig, want alleen via een optimale organisatie zijn individuen in staat om samen te zorgen voor een zo positief mogelijk bestaansminimum ten koste van andere groepen.³⁴ De staat is daarbij de grootse groep waarin men zich organiseert nationalisme is volgens hem daarbij waarschijnlijk het sterkste niet economische motief dat trouw van een individu aan een groep bestendigt.³⁵

Nationalisme moest dus zorgen voor een nieuwe groepsidentiteit, die boven het regionalisme uitsteeg en verschillende regio's met elkaar verbond. Dit kon mooi vormgegeven worden met behulp van verschillende instrumenten. Onderwijs, standaardisering van de taal, het vastleggen van volksverhalen en volksmuziek, verdere structurering van het leger, het schrijven van burgerlijk wetboeken, de aanleg van een natie omspannende infrastructuur en ga zo maar door. Op het moment dat al deze institutionalisering bevorderende mechanismen in werking traden was het

³¹ Rousseau, Het maatschappelijk verdrag, 66-67.

³² Ibidem

³³ Marilyn B. Brewer en Wendi Gardner, 'Who is "We"? Levels of collective identity and self representations' *Journal of personality and social psychology* 71-1 (1996), 83.

³⁴ Mancur Olson, *The logic of collective action. Public goods and the theory of groups* (Cambridge, MA 1965), 45-46.

³⁵ Ibidem, 13.

nationalisme al ver afgedreven van de abstracte opvatting van de Duitse romantici. Wat van hun visie overbleef was het idee dat een natie een eigen ziel kende. Nu kun je daar op twee manieren mee omgaan. De ziel van de natie accepteren en zien als een organisch product van een eeuwenlange ontwikkeling, die zich in zekere zin volgens een eigen dynamische weg verder door ontwikkelt. Of als een vaststaand gegeven, die dwingend de inwoners van de natie oplegt hoe te leven en de natie in stand te houden en te versterken. Uitvloeisel van beide zienswijzen is dat er een emotionele band ontstaat tussen de inwoners van de natie, omdat ze samen vormgeven aan de natie. De eerste zienswijze laat ruimte aan de inwoners en de andere is er één die ze groepsdruk en beperkingen oplegt. De uitwassen van het nationalisme laten zich dan ook vooral zien en onderzoeken bij de tweede variant. De ethnosymbolistische onderzoeksmethode, zoals Smith die schetst, toont dit, zoals eerder geconstateerd, met name goed aan.³⁶

Volksgeist en ethnosymbolisme; twee voorbeelden

Gedane zaken nemen dan wel geen keer, maar zoals Paul Fussell zo mooi stelt: *It is true that hindsight is easy, but it is important to insist that hindsight is what we are here for.*³⁷ De historicus heeft dus de opdracht om gebeurtenissen te voorzien van een kader. Op die wijze kan hij dan via theorievorming dat kader deconstrueren en analyseren om vervolgens invloed te hebben op beleidvorming die ontstaat naar aanleiding van de bewuste gebeurtenissen. Op die wijze kunnen dan negatieve elementen zo veel mogelijk geëlimineerd worden. Wanneer dat stelselmatig gebeurt zal dan ook weer teruggekeerd kunnen worden naar de zuivere vorm van de *Volksgeist* kadering. Daarnaast kan om, al wat directer te zoeken naar de *Volksgeist*, de ethnosymbolistische onderzoeksmethode anders aangewend worden. In plaats van de nadruk te leggen op de negatieve nationalistische uitwassen, kan ook gekeken worden naar de positieve elementen. Dat lijkt wellicht lastig, maar de volgende twee voorbeelden zullen tonen dat dit wellicht wel mogelijk is. Ze worden beide aan de verwerking van het verlies van de gesneuvelde Commonwealth militairen uit de Eerste Wereldoorlog ontleend. Die Eerste Wereldoorlog ontstond zelf trouwens door de negatieve vorm van het nationalisme en legde deze op een zeer hardhandige en niet eerder ervaren wijze bloot.³⁸ Het eerste voorbeeld heeft betrekking op de herdenking door de Britten en hun broedervolkeren zelf. In de geest van de in 1915 gesneuvelde oorlogsdichter Rupert Brooke werden de doden begraven waar ze gevallen waren in kleine Engelse, door architecten en botanici, ontworpen landschapstuintjes:

³⁶ Smith, *The nation in history*, 62-65.

³⁷ Fussell, *The Great War and modern memory*, 339.

³⁸ Leonhard, *Bellizismus und Nation*, 5.

“If I should die, think only this of me:
That there’s some corner of a foreign field
That is for ever England. There shall be
In that rich earth a richer dust concealed;
A dust whom England bore, shaped, made aware,
Gave, once, her flowers to love, her ways to roam.”³⁹

Brooke zijn boodschap riep op tot zelfopoffering in dienst van de staat. De verwerking van de doden die daardoor vielen werd daarnaast ook geholpen door zijn woorden. Je kan zelf kiezen op welk van deze twee elementen je de nadruk wilt leggen, maar ik wil dat in dit geval doen op het tweede gevolg van zijn woorden. Dit was ook nodig op het moment dat er binnen het *Commonwealth* gezocht werd naar een gepaste manier van begraven en herdenken van de gevallen zonen. Zo kon verdriet op een niet eerder vertoonde internationale schaal besproken -en gedeeld worden. Op basis daarvan kon eendrachtig samengewerkt worden aan de aanleg van de begraafplaatsen die volgens de normen van de Britse *Volksggeist* ingericht werden. Het gevolg daarvan was dat ze in vorm verschilden van de omgeving waarin ze gebouwd werden, denk hierbij aan landen als België en Frankrijk. Interessant is dan ook dat die landen weinig moeite hadden met de zichtbare Britse *Volksggeist* en deze haast moeiteloos coöpereerden in hun eigen *Volksggeist*. Dit speelde trouwens niet alleen bij de geallieerde broeders, maar zelfs bij de tegenstanders als Duitsland en Turkije. In dat laatste land is ook het tweede voorbeeld te vinden dat ik aan wil halen. In 1915 waren de geallieerde soldaten het schiereiland Gallipoli afgejaagd door de Turkse troepen. Hierbij waren nodeloos veel geallieerden om en dat was zelfs voor Attatürk, hun tegenstander, een reden om een monument ter nagedachtenis aan hen op te richten. Hij liet daarin de volgende tekst opnemen:

“Those heroes that shed their blood and lost their lives
You are now lying in the soil of a friendly country.
Therefore rest in peace.
There is no difference between the Johnnies and the Mehmets to us
Where they lie side by side
Here in this country of ours.
You, the mothers,
Who sent their sons from far-away countries
Wipe away your tears.

³⁹ Rupert Brooke ‘From 1914. V The soldier’ in: John Silkin (Red.), *The Penguin book of First World War Poetry* (Londen 1996; oorspronkelijk verschenen 1979), 81.

Your sons are now lying in our bosom
And are in peace.
After having lost their lives on this land
They have become our sons as well.”⁴⁰

Mooi aan deze twee voorbeelden is dat wanneer men in staat is om respect te tonen voor andermans nationale gevoelens dit respect voor het eigen nationale gevoel kan afdwingen. Op die wijze kan dan open en neutraal gekeken worden naar wat de *Volksgeist* behelst en in de geest van Herder beschrijven hoe deze gevormd geraakt is. Daarnaast is er dan ruimte voor het feit dat deze *geist* zich dynamisch ontwikkelt en nieuwe gedaanten kan aannemen, zonder daarbij exclusief te willen zijn en mensen van zich te vervreemden. Wel zorgt dit proces voor een duidelijke, haast simplistische, wijze van communiceren binnen een groep mensen, die zich in cultuurhistorisch opzicht verbonden voelt met elkaar. Het helpt hen zo samen vorm te geven aan het zijn van een gemeenschap te midden van andere gemeenschappen.

For king and country; de Britse volksgeist

Een bezoek aan een willekeurig stuk van oude Westelijke Front geeft voldoende aanleiding om te analyseren hoe het kan dat de IWGC een duidelijk Brits stempel op de door haar aangelegde begraafplaatsen heeft weten te drukken. Het zien van de vele begraafplaatsen, oorlogsmonumenten en dorpjes vol met huizen en kerken uit de jaren twintig tonen het leed dat er geleden is. Wat daarbij het meest duidelijk opvalt is dat zo ontzettend veel jonge mannen hun leven verloren hebben. Het “leven” wordt doorgaans beschouwd als het meest belangrijke goed dat een mens bezit. De grootste prijs die hij daardoor kan betalen voor zijn identiteit gevende omgeving is de dood in verdediging van die identiteit.

Precies met dat aspect wordt een bezoeker aan een begraafplaats als *Rifle House cemetery* geconfronteerd. Midden in het beschutte bos van Ploegsteert op ongeveer 12 kilometer onder Ieper wijken de bomen uiteen rondom een kleine Engelse botanische oase. In die tuin bevinden zich 228 van Portland steen gemaakte graven die daar tussen november 1914 en juni 1916 opgericht zijn. Wanneer de inscripties op de stenen gelezen worden blijkt dat op 19 december 1914 het jongste en het “oudste” slachtoffer gevallen zijn. Robert Barnett was met zijn vijftien jaar oud een van de jongste Britse slachtoffers van de hele oorlog en een rij verwijderd van Barnett ligt Thomas Stapleton begraven die met een leeftijd van 45 jaar al drie keer de vijftien jaren vol gemaakt had. Wanneer de bezoeker van de begraafplaats het bos uitloopt naar de toegangsweg tot het bos. Komt hij op een

⁴⁰ Tonie Holt en Valmai Holt, *Major & Mrs Holt's battlefield guide Gallipoli* (Barnsley 2000), 145.

stuk van ongeveer 1 kilometer lang nog vier begraafplaatsen tegen. Hier liggen in totaal nog eens 547 soldaten begraven en op één daarvan, Prowse Point Military cemetery werd het laatste slachtoffer, Harry Wilkinson op 31 oktober 2001 begraven. Dit gebeurde nadat zijn lichaam kort daarvoor was ontdekt en geïdentificeerd, zodat hij met militaire eer 87 jaar na zijn dood zijn definitieve laatste rustplaats vond. Alleen al dit soort verhalen die aangetroffen worden in een Belgisch stuk bos van een kilometer lengte toont dat de verbinding die het nationalisme aangebracht had in het Britse volk op grote schaal leidde tot de dood.

Het valt op dat men binnen de Britse cultuur sterk gericht is op de herinnering van de oorlogsdoden. Dit sluit goed aan bij door Rudyard Kipling gekozen tekst uit het deuterocanonieke boek Sirach 44-14 dat op iedere grotere begraafplaats te vinden is: *"Their name livet for evermore"*. Een goed voorbeeld hiervan is het jaarlijks terugkerende *Festival of Remembrance*. Dit vindt op de zaterdagavond voor *Remembrance Sunday* (de tweede zondag van november en de zondag het meest nabij de datum waarop de Eerste Wereldoorlog eindigde, 11 november) plaats. Deze herdenking wordt georganiseerd in de Royal Albert Hall onder toezicht van de Britse vorst(in) en de camera's van de BBC. Door dit festival is er jaarlijks gegarandeerd aandacht voor de gevallen van de Eerste Wereldoorlog en de slachtoffers van latere conflicten. Doorgaans start de herdenking met het noemen van de aantallen gesneuvelde militairen in het afgelopen jaar. Het *festival* legt een opmerkelijk feit bloot met betrekking tot de Britse natie want het laat zien dat men hangt aan tradities die men tamelijk strikt naleeft van jaar tot jaar. Zo wordt het hoogtepunt van het festival altijd gevormd door regen van klapproosblaadjes die gedurende de twee minuten stilte vanuit het plafond neerdwarrelen op de opgestelde vertegenwoordigers van (oud)strijders organisaties. Daarnaast zorgt deze traditie zelfs weer voor een nieuwe traditie, want er wordt vaak gerefereerd aan het aantal malen dat betrokkenen deel uitmaakten van het publiek van de herdenkingsavond. Zo creëert men dus een dubbele traditie. Hier wordt zodoende duidelijk hoe belangrijk nationale ervaringen zijn in het creëren van een gemeenschappelijk verbindend gevoel op collectief niveau.

Klopt dit idee dat de Britten een eigen manier van communiceren van hun identiteit hebben? Dat is een lastig fenomeen, maar socioloog Krishan Kumar gelooft van wel. Hij weet dit ook sterk te onderbouwen door een breed scala aan onderzoeken hiernaar te ordenen. Volgens hem is er een duidelijke ontwikkeling van de Engelse identiteit te onderkennen in de loop van de geschiedenis, net als dat deze bij andere naties op het zelfde moment te zien was. Hij plaatst het gouden moment van de identiteitontwikkeling *'the moment of Englishness'* tussen circa 1880-1920. In zekere zin markeerde de Eerste Wereldoorlog een einde aan dit moment. Wanneer je onderzoekt op welke wijze de Britse identiteit te herkennen is in de begraafcultuur van na de Eerste Wereldoorlog is het belangrijk om te zien wat die identiteit dan was op het moment van aanleg. Kumar ziet dat als volgt.

Binnen het Britse eilandenrijk was de protestantse religie, de dominante religie die identiteit vormend werkte. Daarnaast sprak men, opvallend voor een multi-nationale natie, over het algemeen dezelfde taal. Dit vergemakkelijkte een verdichting van contacten op verschillende gebieden. De meest belangrijke hiervan waren wetenschappelijke, intellectuele en literaire contacten.⁴¹ De gemiddelde Brit voelde zich onderdeel van twee naties. Zijn eigen land: Engeland, Wales, Schotland of Ierland en vervolgens was het onderdeel van Groot-Brittannië. Beide identiteiten leverden een zeker voordeel op voor de betrokkenen en onderscheidden hem van inwoners van andere landen. Opmerkelijk genoeg ging men in Groot-Brittannië aanvankelijk niet echt aan de slag om de eigen *Volksgeschiedenis* vast te leggen, zoals men in andere Europese landen wel deed. Er werden geen volksverhalen, of volksmuziek opgetekend om te bewaren voor het nageslacht. Men was kosmopolitisch en zag Groot-Brittannië als middelpunt van een groot wereldrijk dat onderdanen kende in alle windstreken. Dit was het land waar alles mogelijk was doordat men een open geest had en kansen aanpakte. Zo was het land het meest machtige ter wereld geworden en daardoor kende het zelf geen onderdrukking waartegen zoiets als nationalisme zich zou moeten wapenen. Wel kon het land zo benijd worden door de rest van de wereld.⁴² Op het toppunt van deze grootsheid, halverwege de negentiende eeuw, begonnen historici zich wel af te vragen hoe het kwam dat Groot-Brittannië zo machtig geworden was. Zo werd er vaak een vergelijking gemaakt met het idee dat de Britten eenzelfde soort missie te vervullen hadden, als dat de Romeinen in hun tijd vervuld hadden. Vanuit het thuisland moesten in de kolonies overal mini voorbeelden gecreëerd worden van het Britse denken. Die zouden de inlanders dan verder helpen in de vaart der volkeren. De Britten hadden dus een eervolle taak te vervullen als leider van de wereld. Op het moment dat deze gedachte opkomt zie je ook dat Whig historici als Macaulay, Stubbs, Froude, Freeman en Green hun grote werken schrijven, waarin ze verklaarden wat de natievormende momenten in de Britse geschiedenis geweest waren. Daarbij legden ze er vooral ook de nadruk op dat Engeland altijd de vrijheid beschermd en tegen overheersing gestreden had en dat was een groot goed. Zo ontstaat er dus toch een duidelijk Engels verhaal binnen de geschiedenis en met name iemand als Macaulay werd van hoog tot laag, door iedereen binnen de Britse maatschappij gelezen.⁴³

Daar waar binnen landen als Duitsland en Italië de nadruk kwam te liggen op de grotere gemeenschappelijke nationale identiteit, liet het Britse idee van vrijheid juist veel ruimte voor regionale identiteiten die tezamen de Britse identiteit vormden. Het feit dat Groot-Brittannië uit vier verschillende landen bestond en hoofd van het *Empire* was speelt hier ook een rol natuurlijk. Hierdoor kon er niet gesproken worden over een duidelijke etnische basis waar men vanuit kon gaan.

⁴¹ Krishan Kumar, *The making of English national identity* (Cambridge 2003), 173.

⁴² Ibidem, 182-186.

⁴³ Ibidem, 190-203.

De leidende etnische basis was er één die bestond uit een samenstelling van twee etnische groepen en zodoende dus ruimte creëerde en minder exclusief leek; Angelsaksisch. Toen dit eenmaal de maatschappij duidelijk was geworden rond het begin van de twintigste eeuw zie je plots wel dat er in de muziek en de literatuur grote aandacht is voor volksliederen uit de verschillende Britse regio's, of dat men verhalen schrijft waarin het Britse leven beschreven wordt. Zo ontstaan er in deze tijd liederen met de naam als 'Norfolk', 'Somerset rhapsody', 'Lincolnshire rapsody' en het wat bekendere 'A Shropshire Lad'. Rond dezelfde tijd helpen ook de werken van Elgar de nationale identiteit van de Britten van een specifiek muzikaal geluid te voorzien⁴⁴ en sinds 1895 verkreeg dit genre een groot en jaarlijks terugkerend podium waarop de Britse grootsheid gevoerd kon worden; de last night of the Proms. In aanvulling op dit muzikale beeld ontstaat er ook een beeld van hoe het ideale Groot-Brittannië eruit ziet. In Schotland komen de Highlands centraal te staan en Zuid-Engeland komt voor de rest van het land als ideaal plaatje naar voren. Mooie rollende landschappen vol groene weiden, kleine dorpjes en oude kerken. Dit beeld wordt geschetst door de schrijvers en dichters. Denk hierbij aan Thackeray, Brontë, Eliot, Trollope, Hardy etc. Er ontstond zodoende een canon van Brits literair werk die de ziel van de Britse natie vormde van in schrift vastgelegde (stereotype) beelden. Dit waren de beelden waar men tot de Tweede Wereldoorlog aan toe op terug kon vallen op het moment dat men verbinding zocht met de eigen natie en zich voor de vraag geplaatst zag of het deze moest verdedigen.⁴⁵ Ook enkele in de Eerste Wereldoorlog bekend geworden oorlogsdichters kunnen tot deze literaire Engelse canon gerekend worden. Denk dan aan Brooke, Blunden en Thomas. Het sterk verstedelijkte Groot-Brittannië koos zo dus heel opmerkelijk als beeld van herkenning voor een ruraal decor. Dit beeld wil men vervolgens door wetgeving als de Ancient Monuments Act van 1882⁴⁶ beschermen en ook zie je dan een organisatie ontstaan als de National Trust die het Britse cultureel erfgoed gaat beschermen.

Al met al kunnen er geen grote namen aan de ontwikkeling van dé Britse nationaliteit gekoppeld worden. In Groot-Brittannië geen Bismarck of Garibaldi, maar een groot samenspel van allerhande kleinere identiteiten die zich samen verenigden in het Brits zijn en zodoende een eigen grote identiteit vormden. Een identiteit waar Britten zich tot de dag vandaag aan spiegelen tijdens festivals als *The last night of the Proms* en het *Festival of Remembrance*, of tijdens de herdenking van de oorlogsslachtoffers op 11 november. Deze identiteit moet dus ook zichtbaar zijn op de oorlogsbegraafplaatsen die tijdens het ondergaan van het *moment of Englishness* aangelegd werden. Precies daar zullen de volgende twee delen van dit onderzoek op ingaan. Allereerst zal dan gekeken

⁴⁴ Ibidem, 209.

⁴⁵ Ibidem, 219-223.

⁴⁶ English Heritage, English Heritage Information Pack 2009 (Londen 2009), 3. http://www.english-heritage.org.uk/upload/pdf/EH-Info-Pack-2009_tagged.pdf?1270364664 laatst geraadpleegd 04-04-2010.

worden welke uitgangspunten men koos voor de aanleg van de begraafplaatsen en hoe die te plaatsen zijn in hun tijd. Vervolgens kan dan duidelijk worden dat de kleinere identiteiten in de praktijk die uitgangspunten van meer kleur voorzagen dan dat men ooit voor mogelijk gehouden had en zodoende de begraafplaatsen zelf weer tot een identiteitsvormend element binnen de Britse maatschappij maakten.

III. Het ontstaan van de Britse oorlogsbegraafplaats

My endeavour has been to arrive at a result which will, so far as may be, satisfy the feeling of relatives and comrades of those who lie in these cemeteries; which will represent the soldierly spirit and discipline in which they fought and fell; which will typify the Army to which they belonged; which will give expression to those deeper emotions, of regimental comradeship, of service to their Army, their King, their Country and their God, which underlay (perhaps often unconsciously) their sacrifice of themselves for the cause in which they fought, and which in ages to come will be a dignified memorial, worthy of the nation and of the men who gave their lives for it, in the lands of the Allies with whom and for whom they fought.⁴⁷

Dit schreef Frederick Kenyon in zijn rapport "War Graves, how the cemeteries abroad will be designed". Het rapport was geschreven in opdracht van Fabian Ware die sprak namens de IWGC. Kenyon had de opdracht gekregen om te schetsen hoe Britse gesneuvelden begraven en herdacht moesten worden. Zijn voorstel zou vervolgens leidend zijn om dit praktisch uitvoerbaar te maken. Dit was een unieke situatie. Nooit eerder had de Britse staat zich verantwoordelijk gevoeld om te zorgen voor alle mannen die in haar naam hun leven gegeven hadden. Kenyon's rapport vormde zodoende een breuk met het verleden. Iets dat mooi duidelijk wordt wanneer je kijkt naar een familie als de Wellesley's. De meest bekende Wellesley is de overwinnaar van de Slag van Waterloo, de (eerste) hertog van Wellington. Hij was de grote legeraanvoerder en zijn gesneuvelde manschappen vonden in massagraven nabij het slagveld anoniem een laatste rustplaats. Dit was een volstrekt normale gang van zaken en het leek ook geen emoties oproepen hebben bij de nabestaanden. Gedurende de negentiende eeuw zou dat wel gaan veranderen. Zo hadden Britse bezoekers er moeite mee dat de gesneuvelden zonder teken van herdenking weggestopt waren. Dit werd door William Makepeace Thackeray omschreven als "the ordinary soldier had been 'shovelled into a hole...and so forgotten'.⁴⁸ Twee nazaten van Wellesley waren zelf niet de legeraanvoerder die de lijnen uitzette, maar dienden onder andere grote mannen. Hun bleef echter een plek in een anoniem massagraf bespaard vanwege Kenyon's rapport. Achterkleinzoon Richard Wellesley sneuvelde op 29 oktober 1914 als kapitein van de Grenadier Guards. Hij ligt nu begraven op Hooge Crater Military cemetery onder de rook van Ieper. Interessant is vervolgens dat Richard Wellesley's neef Henry Wellesley, de zesde hertog van Wellington sneuvelde in de volgende wereldoorlog op 16 september 1943. Zijn laatste rustplaats bevindt zich in Salerno War Cemetery, Italië. Dit feit laat zien dat Kenyon's woorden niet

⁴⁷ Kenyon, *War Graves*, 4.

⁴⁸ Philip Longworth, *The unending vigil. The history of the Commonwealth War Graves Commission* (Barnsley 2003; oorspronkelijk verschenen 1967), XX.

enkel van toepassing waren op de situatie van de doden van de Eerste Wereldoorlog, maar zelfs op die van de Tweede Wereldoorlog. Kenyon had dus voor een structuur gezorgd die voor altijd de Britse bijdrage aan beide wereldoorlogen tastbaar maakt en die een onderdeel geworden is van de Britse emotie en cultuur. Daarnaast laat het voorbeeld van de Wellesley's zien dat rang of stand niet telde, maar dat een ieder die sneuvelde een individuele en traceerbare plek vond die herinnering aan de persoon mogelijk maakte.

De veranderende tijdsgeest rondom begraven in de negentiende eeuw

Keynon's rapport zette weliswaar een nieuwe standaard in het omgaan met oorlogsdoden, maar de ontwikkeling van verschillende factoren gedurende de negentiende eeuw hadden de weg voor Kenyon vrij gemaakt. Dit wordt duidelijk wanneer er gekeken wordt naar hoe men in de literatuur omging met dood en de verwerking van oorlogservaringen. Met name het verwerken van de oorlogservaringen is van belang voor een land, omdat dit tevens zorgt voor een natievormende nationale identiteit waaraan men zich kan spiegelen. Om dit in beeld te brengen kan gekeken worden naar verschillende oorlogen die de Britten vochten sinds de slag bij Waterloo. Na Waterloo zijn er in de literatuur drie fases te herkennen van verwerking volgens de Duitse historicus Leonhard. De eerste fase bestond uit boeken van hoofdzakelijk officieren die hun ervaringen deelden en zo van de Britse heldenmoed blijk gaven. De tweede fase werd vormgegeven door tijdgenoten die de strijd vanuit het thuisland gevolgd hadden en deze kaderden binnen de Engelse cultuur. De derde fase ontstond vervolgens een tijd later en probeerde aan te geven wat geleerd kon worden van de strijd in anticipatie op een volgende oorlog. Vooral in fase twee en drie leidden ertoe dat de Engelsen zich gingen zien als een soort missiewerkers. De Britse soldaten, afkomstig uit het meest ontwikkelde en volgens hen niet toevallig protestantse, land ter wereld, moesten de rest van de wereld redden en het juiste voorbeeld geven. Oorlog werd zodoende een doel waarbij exotische gebieden door strijd gezuiverd moesten worden op weg naar ontwikkeling.⁴⁹ Wanneer je dat beeld creëert wordt de soldaat ook van huurling en uitschot ineens opgewaardeerd naar een mens dat telt en belangrijk is. Daarnaast streeft hij ook nog eens een hoger algemeen doel na en zodoende moet hij ook eer krijgen wanneer hij in die strijd zijn leven geeft. De slagveldtoeristen die Waterloo aandeden kregen dan ook moeite met de anonimiteit waarin de gesneuvelde soldaten verdwenen waren. Van de vijftienduizend gesneuvelde soldaten, werden er slechts twaalf herdacht in de lokale kerk van Waterloo. Gedurende de negentiende eeuw zie je zo ontstaan dat er meer aandacht komt voor de gesneuvelden. Zelfs voor de slachtoffers van de Slag bij Waterloo, want in 1889 liet koningin Victoria

⁴⁹ Leonhard, *Bellizismus und Nation*, 19-22, 784-785.

alsnog een monument oprichten in Brussel ter nagedachtenis aan hen.⁵⁰ Tijdens de Krimoorlog (1853-1856) sneuvelden vijfenveertigduizend manschappen. Deze werden begraven in begraafplaatsen van de verschillende divisies. Bij twee begraafplaatsen werden ook individuele grafzerken opgericht. Het ging hierbij om 73 stenen op een aantal van 1658 graven.⁵¹ In de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) zie je vervolgens dat families zelf grafmonumenten lieten plaatsen en ook dat de overheid begon met het uitdelen van stalen kruizen die de rustplaats van een soldaat kon markeren. Niet alleen in Groot-Brittannië was deze extra aandacht voor gesneuvelde militairen te vinden. In de Amerikaanse burgeroorlog begon men de eerste oorlogsbegraafplaatsen aan te leggen, waarvan wellicht de meest bekende Arlington National Cemetery in Washington is. Hier liggen overigens ook de Amerikaanse onbekende soldaten uit de Eerste –en Tweede Wereldoorlog, de Korea –en Vietnamoorlogen. Naast de Verenigde Staten zie je ook dat Frankrijk en Duitsland zich bekommerden om de oorlogsdoden na hun oorlog van 1870-1871. Ze spraken tijdens de vrede van Frankfurt (1871) af dat de graven van de gesneuvelde in beide landen veilig verzorgd konden worden.⁵²

Om terug te keren naar de Britse situatie is het voorbeeld van de Krimoorlog een goede illustratie die laat zien dat niet alleen de kijk op oorlogsdoden veranderde in Groot-Brittannië, maar dat ook het idee met betrekking tot de dood zelf transformeerde. De begraafplaats van de Tweede Brigade (*Light Division*) vertoonde volgens enkelen een grote gelijkenis met de Londense begraafplaats Kensal Green. Kensal Green is de eerste van de *Magnificent Seven*. Dit zijn begraafplaatsen waarvan de aanleg begonnen werd tussen 1832 en 1841. Ten tijde van de Krimoorlog hadden ze zodoende al een plek verworven in het nationaal bewustzijn. De aanleg van die begraafplaatsen duidde ook op een verandering in denken. Door de explosieve bevolkingsgroei als gevolg van de Industriële Revolutie was het onmogelijk geworden om te blijven begraven in de kerkhoven naast de kerken. De grond daar was vaak al meters opgehoogd om lichamen te kunnen herbergen. De aanleg van de *Magnificent Seven*, die gemodelleerd werden naar Pere-Lachaise in Parijs, moest dit probleem oplossen. Dit gebeurde trouwens niet alleen in Londen, maar ook in andere steden in Groot-Brittannië. Zorg voor de dood verschoof zo van de kerk naar seculiere (commerciële) organisaties. Fysiek kwam een overledene niet meer in de heilige grond direct naast de kerk te liggen, maar in een grote begraafplaats aan de rand van de stad.⁵³ De invloed van de kerk nam zodoende zichtbaar af in het centrum van het leven van de mens. Wanneer men stelde dat

⁵⁰ Gavin Stamp, *The memorial to the missing of the Somme* (Londen 2007; oorspronkelijk verschenen 2006), 75.

⁵¹ Laqueur, 'Memory and naming in the Great War' 150-152.

⁵² Edmund Blunden 'Introduction' in: Philip Longworth, *The unending vigil. The History of the Commonwealth war graves commission* (Barnsley 2003; oorspronkelijk verschenen 1967) XX-XXI.

⁵³ Julie Rugg, 'From reason to regulation: 1760-1850' in: Peter C. Jupp en Clare Gittings (Red.), *Death in England* (Manchester 1999), 218-222.

Kensal Green leek op de oorlogsbegraafplaats in de Krim dan moet men bedoeld hebben op een parkachtig geheel, waarbij de rijkere het zich konden veroorloven om grafzerken te plaatsen. Armere leden van de maatschappij kregen wel een graf, maar geen grafsteen. Dit lijkt niet bijzonder, maar dat was het wel. De *Anatomy Act* van 1832 bestemde dat het lichaam van alle overleden paupers waarvan geen familie zich meldde die in staat was om de uitvaartkosten te dragen ter beschikking aan de wetenschap gesteld mocht worden. Dit was voor de armen een waar schrikbeeld, net als dat het als een schande ervaren werd wanneer de kerk de uitvaart moest betalen.⁵⁴ Men ging zich daarom, nog massaler dan voorheen organiseren in begrafenisverenigingen, zodat de uitvaart in ieder geval betaald kon worden, ook al kwam daar geen grafzerk aan te pas. Bezig zijn met de begrafenis van jezelf, of van je familie werd zodoende een nadrukkelijk element binnen de beleving van de mensen. Daarnaast zorgden de nieuwe begraafplaatsen voor een nieuw, tweede, beeld van hoe een typisch Britse begraafplaats eruit kon zien. Men kende het beeld van de pittoreske eeuwenoude kerk met daaromheen de graven en nu kende men ook het beeld van de Engelse landschapstuin waarin de graven met de natuur versmolten.⁵⁵

Hierbij kwam vervolgens ook nog eens dat er een cultuur ontstond die de doden levend moesten houden in de herinnering. Grafzerken werden grafmonumenten. Men ging deze actief bezoeken en er werd gebruik gemaakt van de nieuwste techniek. Zo werd het tamelijk normaal om foto's van de overledene te maken. Ook gesneuvelden in oorlogssituaties konden zo in beeld gebracht worden en getoond in het thuisland. Dit alles had tot doel dat het verlies op een therapeutische wijze verwerkt kon worden door de nabestaanden. Door medische innovaties zie je ook dat dood iets is dat gedurende een mensenleven steeds minder vaak voorbij komt sinds 1880-1920. Daarnaast nam kindersterfte sinds 1900 sterk af en zodoende werd dood een uniekere situatie waar nadrukkelijker bij stil gestaan kon worden.⁵⁶

Een graf voor een ieder die zijn leven gaf in dienst van de natie

Vanuit al deze wisselingen in het denken over de dood kon het dat Fabian Ware (1869-1949), een medewerker van het Britse Rode Kruis en voor de oorlog onderwijsinspecteur en journalist, zich geroepen voelde om zich in te spannen voor de verzorging van de graven van de gesneuvelden. Hij was de grote drijvende kracht achter het ontstaan van een de organisatie die zich bezig hield met het registreren van graven, het begraven zelf en vervolgens het onderhouden van die graven. Ware had

⁵⁴ Rugg, *From reason to regulation* 221-226.

⁵⁵ Pat Jalland, *Victorian death and its decline: 1850-1918* in: Peter C. Jupp en Clare Gittings (Red.), *Death in England* (Manchester 1999), 237-249.

⁵⁶ *Ibidem*

zich sinds hij zich in oktober 1914 op de begraafplaats van Béthune realiseerde dat niemand exact bijhield waar de Britse oorlogsgraven lagen en dat onduidelijk was wie ze zou verzorgen, ingespannen om zorg te dragen voor deze taak. Hij wist politieke en militaire steun te verwerven voor zijn idealen. Zo werd op 2 maart 1915 de *Graves Registration Commission* binnen het Britse Rode Kruis opgericht als de organisatie die zich bezig moet houden met de registratie en verzorging van Britse oorlogsgraven. Vervolgens ging deze organisatie in februari 1916 over van het Rode Kruis naar het reguliere leger.⁵⁷ Ware had inmiddels de steun van de Prins van Wales. Deze maakte zich sterk maakte voor Ware zijn werk in de regering en de legertop.⁵⁸ De *Graves Registration Commission* werd dankzij die steun omgedoopt tot de *Directorate of Grave Registration and Enquiries*. Belangrijk effect hiervan was dat de medewerkers een rang binnen het leger kregen en zodoende met officiële status hun werkzaamheden in het frontgebied uit konden voeren. Uiteindelijk zou deze dienst op 13 april 1917 een zelfstandige organisatie worden onder de naam IWGC. Hierbij werd de prins van Wales de voorzitter en Ware de vice-voorzitter.⁵⁹

Nu de kerk de verzorging van de overledenen niet meer op zich nam en de mensen op een andere en meer persoonlijke manier het verlies van hun overleden dierbaren een plek gaf had Ware's organisatie behoefte aan een uniform plan dat zou beschrijven hoe een en ander gestalte zou krijgen. Ware liet zodoende Kenyon een rapport schrijven waarin de toekomstvisie rondom het begraven van de gesneuvelden uiteengezet werd. Dit was nodig omdat er al tijdens de oorlog veel discussie was over hoe een en ander geregeld zou moeten gaan worden. Een aantal rijke Britten namen al maatregelen om hun gesneuvelde dierbaren terug te halen naar Groot-Britannië, terwijl anderen weer persoonlijke grafstenen lieten plaatsen op de graven in het buitenland. Ook was er onduidelijkheid op artistiek gebied. Men was het niet eens over de manier waarop monumenten vormgegeven werden. Om deze dreigende impasse te doorbreken en de weg vrij te maken voor een revolutionair uniforme oplossing verzocht Ware Kenyon, de directeur van het British Museum en in hoog aanzien staand in de kunstwereld om met een goed voorstel te komen. De doelstelling uit dat voorstel vormde de inleiding van dit hoofdstuk. De neerslag ervan is opgeknipt in verschillende delen. Deze zullen nu een voor een behandeld worden, zodat duidelijk is hoe het kon dat Kenyon's voorstellen zo goed pasten binnen de Britse samenleving en zodoende breed geaccepteerd en geadopteerd werden. Kenyon's rapport legde de basis voor de aanleg van de begraafplaatsen. Dat proces werd in 1937 afgesloten en geëvalueerd door Fabian Ware in het boek "The immortal Heritage". Op dat boek en Kiplings illustratie van Kenyons woorden, het boek "The graves of the fallen" (1919) wordt voor het juist beschrijven van de uitgangspunten in het rapport ook een beroep

⁵⁷ Longworth, *The unending vigil* 3-27.

⁵⁸ Rudyard Kipling, *The graves of the fallen* (Londen 1919), 2.

⁵⁹ Longworth, *The unending vigil* 3-27.

gedaan. Deze drie documenten samen kunnen als het fundament voor aanleg van de begraafplaatsen gezien worden.

Voordat Kenyon het rapport ging schrijven bezocht hij, samen met de architecten Edwin Lutyens en Herbert Baker al in 1917 de begraafplaatsen in Frankrijk en België. De drie heren konden zich zodoende een beeld vormen van de taak die voor hen lag en dit leidde tot het volgende concrete voorstel.⁶⁰ Het meest belangrijke -en gelijk ook revolutionaire principe was dat alle gesneuvelden een gelijke behandeling zouden krijgen. Hierin klonk de nieuwe, meer egalitaire, tijdsgeest door. Ware was vanuit diezelfde gedachte, op een heel ander vlak, voor de oorlog ook een voorstander gebleken van gelijkheid bij een pleidooi voor algemene in plaats van privéscholen. In dat pleidooi had hij erop gewezen dat het Britse karakter superieur was aan het karakter van andere naties en zodoende moesten zoveel mogelijk Britten in staat gesteld worden om zich goed te ontwikkelen.⁶¹ Het egalitaire principe werd door Kenyon zeer uitgebreid toegelicht. Dat heeft meerdere redenen. De belangrijkste was dat een ieder die gesneuveld was eenzelfde prijs betaald had en zodoende ook op dezelfde wijze geëerd diende te worden door de natie. De gesneuvelde had zich in dienst gesteld van die natie en samen met zijn kameraden een groter doel nagestreefd. Te midden van die kameraden moest hij daarom ook als ambassadeur van zijn land en dat grotere doel begraven worden op de plaats waar hij gevallen was. Thuis konden dan lokale monumenten opgericht worden. Op die wijze werd de lokale gemeenschap dan dagelijks op het offer van de dierbaren gewezen. Dit zou inspirerend werken voor toekomstige generaties en het borg een troostend element in zich omdat dit het tastbare monument zou zijn waarbij een dierbare herinnerd kon worden.

In de praktijk zou dit ook zo uitwerken. Bij de onthulling van het monument dat Lutyens ontworpen had in Manchester werd dit bijvoorbeeld duidelijk. De onthulling werd verricht door de Earl of Derby (1865-1948), die daarbij geassisteerd werd door mevrouw Bingle. De namen van alle drie haar zonen stonden gebeiteld in het monument.⁶² Ze waren tussen 24 maart 1918 en 27 mei 1918 gesneuveld en slechts één van hen had ook daadwerkelijk een graf in België. De andere twee worden enkel herdacht op oorlogsmonumenten. Het monument in Manchester was daardoor de meest nabije officiële herdenkingsplaats voor de *working-class* familie Bingle. Er zat naast een emotionele -ook een praktische reden aan het kiezen voor uniformiteit. De begraafplaatsen moesten waardigheid uitstralen. Wanneer een ieder zijn eigen grafmonument op zou richten dan zou dat leiden tot een rommelig geheel.⁶³ Dit principe van gelijke behandeling deed met name in de hoogste kringen wat stof opwaaien. Het feit dat een gesneuvelde dierbare niet bijgezet kon worden

⁶⁰ Longworth, *The unending vigil*, 31-32.

⁶¹ Fabian Ware, *Educational Reform: The Task Of The Board Of Education* (Londen 1900), 124-125.

⁶² Geoff Archer, *The glorious dead. Figurative sculpture of British First World War memorials* (Kirstead 2009), 319-321.

⁶³ Kenyon, *War Graves*, 6-7.

in een familiegraf leidde tot groot verdriet en onbegrip bij enkelen. Opmerkelijk genoeg heeft de IWGC dit principe toch op bijna alle gesneuvelden van toepassing kunnen laten zijn. Robert Graves beschrijft in zijn 'Goodbye to all that' toevallig een unieke uitzondering op deze regel. Graves was een van de aanwezigen bij de bijzetting van Luitenant William Gladstone.⁶⁴ Deze was in het Noord-Franse Laventie door een scherpschutter op 13 april 1915 gedood en via koninklijk decreet had zijn oom het lichaam op mogen halen om het thuis bij te kunnen zetten.⁶⁵

Begraafplaatsen van andere oorlogvoerende naties

De onvoorstelbare grote schaal waarop soldaten sneuvelden in de Eerste Wereldoorlog zorgde ervoor dat niet alleen de Britten nadachten over hoe ze om moesten gaan met hun gesneuvelden. Ook de andere oorlogvoerende landen hadden hiermee te maken. In grote lijnen volgt de culturele ontwikkeling die leidde tot de aanleg dezelfde route. Het verschil zit dan ook vooral in de opzet van een organisatie die de oorlogsbegraafplaatsen aan ging leggen en onderhouden en de architectonische uitstraling van de begraafplaatsen. Deze zal hier kort geschetst worden, zodat duidelijk kan worden dat de Britten daadwerkelijk hun eigen, bij de Britse identiteit passende aanpak kozen. De grote overeenkomst tussen alle landen is dat men tijdens de oorlog al wel tijdelijke begraafplaatsen kende, met daarin tijdelijke grafstenen, maar dat deze na de oorlog allemaal pas omgezet werden in, of naar, permanente begraafplaatsen en uniforme grafzerken.

De Amerikanen stelden de nabestaanden voor de keus of de lichamen van de omgekomen soldaten gerepatriëerd moesten worden, of dat ze begraven bleven in de regio waar ze gevallen waren. Dit laatste had de voorkeur van de legerleiding, onder andere ook vanwege de hoge koste van het repatriëren. Daarnaast wilde men zo monumenten creëren in het buitenland die de Amerikaanse offerbereidheid in dienst van de strijd om de vrijheid toonden. Om dit duidelijk tot uiting te brengen koos men ervoor om grote begraafplaatsen aan te leggen van enkele duizenden graven. De begraafplaatsen moesten groot van formaat zijn en hierdoor de bezoeker ruimtelijk overweldigen. Classicistische gebouwen werden hierbij ter ondersteuning ingezet. Men koos nadrukkelijk voor kruisen en davidsterren als zerken en ieder individu moest een eigen graf krijgen. Afkomst of etniciteit speelde op de begraafplaatsen in Europa geen rol. De gerepatriëerde lichamen werden thuis in Amerika wel op etniciteit gescheiden begraven. De organisatie die dit werk op zich nam was de in 1921 door de Amerikaanse overheid opgerichte en gefinancierde *American Battlefields Monuments Commission*.⁶⁶

⁶⁴ Robert Graves, *Goodbye to all that* (Londen 1999; oorspronkelijk verschenen 1929), 76.

⁶⁵ Gerald Gliddon, *The aristocracy and the great war* (Norwich 2002), 508-509.

⁶⁶ Ron Robin, 'A foothold in Europe: The aesthetics and politics of American war cemeteries in Western Europe' *Journal of American Studies*, 29-1 (1995), 55-65.

In Frankrijk werden er tijdens de oorlog verschillende organisaties opgericht die zich bezig hielden met het begraven van de gesneuvelden. Deze bestonden tot de creatie van de door de overheid gefinancierde *l'Office National des Anciens Combattants et Victimes de guerre* in 1946 gedeeltelijk naast elkaar.⁶⁷ Nabestaanden konden kiezen voor repatriëring van de lichamen, of voor begraven op een *Nécropole Nationale*. Dit waren grote begraafplaatsen waar graven uit een wijde regio geconcentreerd werden. Op deze begraafplaatsen zijn individuele graven te vinden en vaak ook grote massagraven. Per massagraf (*ossuaire*) kan het dan gaan om duizenden lichamen. Bij Verdun is er een massagraf gelegd onder het nationale monument dat in Douaumont staat. Hier krijgt een bezoeker op kniehoogte zelfs de mogelijkheid om via kleine raampjes de stoffelijke resten van de gevallen te bekijken. Het idee hierachter is dat dit de verschrikking van de oorlog toont en daarnaast ook het feit dat de soldaten bereid geweest waren hun leven te geven voor hun natie. Dit alles wordt door de Fransen op grootse wijze gepresenteerd. Voor hun daarom over het algemeen geen aandacht voor specifieke landschapselementen. Ze kiezen in de presentatie voor de Romaans-Byzantijnse bouwstijl, net als bij de Sacre Coeur in Parijs en daarnaast voor veel gravel en (rode) rozen op de graven.

De Duitsers hadden als verliezende partij weinig te kiezen met betrekking tot de plekken waar ze hun begraafplaatsen konden bouwen. Ze kregen enkele stukken grond toegewezen en moesten daarop al hun gevallen begraven. Hierdoor liggen er tienduizenden bijeen en door het ruimtegebrek dat daardoor ontstond liggen er regelmatig per grafzerk een groot aantal lichamen bijeen. Daarnaast zijn er zeer grote massagraven (*Kameradengraben*) op de Duitse dodenakkers te vinden. Een bekende schilder als August Macke is zo in een *Kameradengrab* te Souain, Frankrijk terecht gekomen en daardoor niet meer persoonlijk terug te vinden. De Duitsers kozen ervoor om eenvoud en nederigheid als beeldbepalende elementen te kiezen in de ontwerpen van de begraafplaatsen. Er is daarom terughoudend met beplanting gewerkt en hoofdzakelijk met gras. De sculpturen zijn ook abstract en eenvoudig. De zerken zijn doorgaans kruisen en voor Joden davidsterren. In enkele gevallen werkte men echter tableaux. De organisatie die dit alles uitdacht, uitvoerde en onderhoud tot op de dag van vandaag is de in 1919 opgerichte Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V. In tegenstelling tot de organisaties uit de andere landen was de Volksbund niet door de staat ingesteld, maar door particulieren. Duitsers konden begunstiger worden van de organisatie, die zo geld bijeenhaalde om haar werk uit te kunnen voeren.⁶⁸

⁶⁷ Z.A., *Les principaux textes fondateurs*, http://www.defense.gouv.fr/onac/decouverte/historique/les_principaux_textes_fondateurs/les_principaux_textes_fondateurs laatst geraadpleegd 19-06-2010.

⁶⁸ Eberhard von Gudenberg, *1919-1969 Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V. 50 Jahre Dienst am Menschen Dienst am Frieden* (Kassel 1969), 3-8.

De inrichting van de begraafplaatsen

Terug naar de Britse situatie. Uniformiteit werd van groot belang geacht bij de keuze van de grafzerken. Hierbij waren er twee mogelijkheden volgens Kenyon. Een tableau waarop de namen van de gesneuvelden per begraafplaats vermeld stonden, of per graf één grafsteen. Hij koos vanwege emotionele en esthetische redenen voor het tweede. Er werd besloten dat iedere zerk dezelfde afmetingen zou hebben en dat deze in beton gegoten moest worden. Dit voorkwam scheefzakken in de toekomst. Het was de bedoeling dat de stenen niet te groot werden in verband met aanzicht en kosten, maar ook niet te klein en onopvallend. Bij voorkeur kreeg iedere gesneuvelde een eigen grafsteen, maar soms zou dit onmogelijk zijn en dan was het toegestaan om meerdere namen op de zerk te vermelden. Er werd in verband met het onderhoud niet gewerkt met dekstenen over het graven. Bloemen en gras moesten zorgen voor een passend beeld onder de grafstenen.

Er werd nadrukkelijk gekozen voor zerken (zie bijlage 2) in plaats van het plaatsen van kruisen op de graven. Dit is een compleet andere oplossing, dan de situatie waar de andere oorlogvoerende landen voor kozen. Duitsland, Amerika en Frankrijk kozen, zoals hierboven te lezen was, doorgaans wel voor kruistekens, of in het geval van Joodse militairen, Davidsterren, als markering voor de graven. Opmerkelijk genoeg is dat over het algemeen ook het beeld dat Nederlanders hebben wanneer ze aan een oorlogsbegraafplaats denken. Dit terwijl de eigen Nederlandse oorlogsgraven van de Tweede Wereldoorlog juist gebaseerd zijn op het Britse idee van een zerk in plaats van een kruis. Zerken maakten het de IWGC mogelijk om alle informatie aan te brengen die gewenst was. Zo kon onder andere ook de status van niet-christenen ook erkend kon worden en kon er wat meer persoonlijke teksten opgenomen worden. Dit bleek een teer punt. Allereerst leidde het tot discussie tussen de architecten Lutyens en Baker. Baker gaf de voorkeur aan het plaatsen van kruisen. Lutyens vond daarentegen dat er geen wereldse levensbeschouwelijke waarden over de doden heen gelegd mocht worden.⁶⁹ De IWGC koos voor de visie van Lutyens, maar dat leverde vervolgens weer discussie op in het Britse Lagerhuis. De oud-premier Arthur Balfour stuurde een eigen ontwerp in (een kruisteken) en dit werd samen met het IWGC voorstel tentoongesteld in de theekamer van het Lagerhuis. Uiteindelijk stemde men toch voor het IWGC voorstel.⁷⁰ Het Christelijke karakter moest daarom uitgedrukt worden door te werken met een centraal monument op de begraafplaats. Om de zerken een meer persoonlijke tint te geven werden er een aantal standaard 'velden' in opgenomen. Allereerst werd er een regimentsregimentsteken aangebracht. Het regimentsgevoel was een van de meest karakteristieke elementen binnen het

⁶⁹ Sally Festing, *Gertrude Jekyll* (Londen 1991), 227.

⁷⁰ Longworth, *The unending vigil*, 48-50.

Britse leger. Soldaten waren tot 1916 (en na 1918) altijd vrijwilligers geweest. Ze hadden zich doorgaans aangesloten bij het legeronderdeel uit de eigen regio. Hierdoor was er een sterke band tussen het individu en zijn legeronderdeel, omdat zijn beide wortels hadden in dezelfde Britse subcultuur. Bijzonder aan de regimentemblemen was dat deze geen nationaal symbool kenden in het geval van regimenten uit Groot-Brittannië. Alle regimenten kenden een eigen, vaak met de eigen regio verbonden regimentsteken. Hierdoor is er op geen enkel Brits graf een aanduiding van de natie waartoe de gesneuvelde behoorde. Dit straalt uit dat nationale gevoelens ondergeschikt waren aan regionale. Ook heeft het, gezien het missionaire karakter van de Britse soldaat, de uitstraling dat van nature duidelijk was dat de grafsteen een ingezetene van Groot-Brittannië herberg. Alleen wanneer er een soldaat van een andere nationaliteit begraven lag onder de steen had het zin om dat nadrukkelijk aan te geven. Boeiend aan dit geval is dat het nationalisme dus wellicht ondergeschoven is aan een natuurlijk soort van Brits superioriteit gevoel, Groot-Brittannië was immers het centrum van het *Empire*. Alle dominions gaven daarom juist wel met een nationaal symbool aan tot welk land hun gevallen behoord hadden. Zodoende zit er in de emblemen van de dominions geen regimentsverwijzing, maar een verwijzing naar de natie zelf en zo lijken hun grafstenen ook veel massaler aanwezig op sommige begraafplaatsen. Naast de emblemen was er ruimte voor de rang van de gevallene, zijn naam, regiment, sterfdatum, aanduiding van religie, eventueel leeftijd en tot slot was het mogelijk om voor de familie op vrijwillige basis een grafschrift te laten plaatsen. Dit grafschrift, dat uit maximaal 66 posities mocht bestaan, vormde het meest persoonlijke detail en juist deze weten bezoekers aan de begraafplaatsen te raken doordat de herinnering van de nabestaanden zichtbaar maken. Kenyon was, samen met de andere IWGC leden wel bang dat nabestaanden voor ongepaste teksten zouden kiezen. Er werden daarom twee voorzorgsmaatregelen ingebouwd. Allereerst moest ieder gekozen grafschrift door de IWGC goedgekeurd worden. Daarnaast moest er per letter een redelijk hoog bedrag betaald worden. Hiermee hoopte men dat alleen mensen die echt belang hadden bij een tekst deze weloverwogen zouden laten plaatsen. Bijeffect van deze aanpak was wel dat het mogelijk werd het klassenverschil zichtbaar te laten zijn op een begraafplaats. Aan de andere kant kregen minder bedeeden nu wel een grafsteen op het graf van hun geliefden, iets dat in de privésituatie geen normale zaak was!

De grafstenen moesten natuurlijk ook op een geordende manier neergezet gaan worden. Het idee was dat ze de uitstraling moesten hebben van een leger dat in rust is, maar gebroederlijk klaar staat om de vijand op te vangen. Alle graven stonden daarom gericht naar het oosten. Dat was waar de vijand vier jaar gelegen had. Daarnaast speelde hierbij wellicht ook (onbewust) een religieuze reden mee, aanzien de graven zo Oriënt gericht waren. Aangezien er op de grafstenen niet per definitie een religieus symbool te vinden was, moest dit door middel van een centraal monument aangebracht worden. Hierbij speelden twee gedachten. Het monument moest recht doen aan alle

levensbeschouwelijke zienswijzen en niemand tegen de borst stoten, maar het moest daarnaast ook het Christelijke karakter van het Britse Rijk tonen. Er werden zodoende ook twee monumenten ontworpen. De “Stone of Remembrance” en het “Cross of Sacrifice”. Al tijdens de oorlog ontwierp de Lutyens de “Stone of Remembrance”. Dit was een ontwerp dat Kenyon overnam en het idee was dat het een soort altaar vormde op de begraafplaats. Een altaar was een symbool dat binnen alle levensbeschouwingen een functie kon hebben en zelfs voor niet gelovigen waarde had. Het ontwerpproces van de Stone geeft een aardige inkijk in hoe een herkenbaar collectief identiteitverlenend symbool tot stand kwam. Dit ging niet zo vloeiend als dat vermoed zou worden.

Afbeelding 1: Stone of Remembrance van La Clytte military cemetery, Klijte

Afbeelding 2: Cross of Sacrifice van Suffolk cemetery, Kemmel

Het idee achter de steen kwam dus, zoals eerder beschreven, van Lutyens. Hij kreeg het idee voor de steen in 1917 nadat hij met Kenyon en Baker de tijdelijke begraafplaatsen bezocht had. Het abstracte idee van een altaar was snel geboren, evenals de afmetingen die het ongeveer zou moeten hebben en het idee dat er een zingevende tekst op moest komen te staan. Toen stond hij voor het dilemma van het geven van een naam aan zijn object. Hij had circa 40 verschillende mogelijkheden uitgedacht.⁷¹ Daarnaast moest er dus een geschikte tekst gevonden worden. Hierbij werd de hulp ingeroepen van de tekstschrijver van de IWGC, Kipling. Deze stelde voor om een passage uit het apocriefe Bijbel boek Sirach (44-14) te kiezen: ‘Their bodies lie buried in peace but their names liveth for evermore’. Lutyens schreef zijn vrouw dat hij bang was dat er een ‘s’ achter peace gelezen zou worden en dat men dan ‘pieces’ zou lezen.⁷² Kenyon hakte de knoop tussen die zienswijzen van Lutyens en Kipling door en koos ervoor het tweede gedeelte van de zin te gebruiken, waardoor ‘their names liveth for evermore’ op de steen kwam te staan. Hier was Lutyens het ook niet werkelijk mee eens, maar hij accepteerde het wel. Naast de seculiere steen, moest er dus ook een Christelijk symbool ontworpen worden dat zichtbaar zou zijn in de gehele begraafplaats. Dit stond symbool

⁷¹ Tim Skelton en Gerald Gliddon, *Lutyens and the great war* (Londen 2008), 24-25.

⁷² Clayre Percy en Jane Ridley, *The letters of Edwin Lutyens to his wife Emily* (Londen 1985), 362-366.

voor de Christelijke identiteit van het Britse Imperiale Rijk. Het meest voor de hand liggende was dan natuurlijk een kruis. Dit mocht echter niet zo maar een kruis zijn, want die zou te veel kunnen doen denken aan de Franse kruisen die op lokale begraafplaatsen of langs plattelandswegen gevonden werden. Het kruis moest duidelijk Brits van karakter zijn en los gebaseerd op de kruisen zoals die in Engelse kerkhoven gevonden werden en in overeenstemming met het Keltisch kruis. Het lukte de architect Blomfield om een kruis te ontwerpen dat aan de vereisten voldeed. Daarnaast plaatste hij een bronzen zwaard op het kruis, waardoor het militaire karakter van de begraafplaats benadrukt werd en er een denkbeeldig verband aangebracht werd met oud Engelse mythen.⁷³ De steen en het kruis samen moesten volgens Kenyon het universele kenmerk van een Britse oorlogsbegraafplaats weergeven. Dit werd onderstreept doordat er gewerkt werd met Portland Stone. Dit is een gesteente dat in Zuid-Engeland gewonnen wordt en waar veel Britse beeldhouwers in het begin van de twintigste eeuw gebruik van maakten.⁷⁴ Alles moest aangelegd en bewerkt worden door Britse arbeiders, liefst met front ervaring. Zij konden dan hun eigen ervaring in de uitstraling van de begraafplaats verwerken. Lastig aan het werken met beide symbolen was dat dit ook invloed had op de omvang van de begraafplaatsen. De omvang verschillende van geïsoleerde graven tot enkele duizenden. De symbolen moesten daarom aangepast kunnen worden aan hun omgeving. Hier toonde Lutyens wederom dat er een ideeënstrijd dwars kon zitten in het uitvoeringsproces. Hij weigerde dat zijn steen in kleinere afmetingen gefabriceerd zou worden. Blomfield daarentegen had er geen bezwaar tegen dat zijn kruis in vier verschillende maten gemaakt werd.⁷⁵ De uitkomst hiervan was dat de steen doorgaans aan de oostzijde van begraafplaatsen met meer dan 1000 graven te vinden is. Het kruis is op alle begraafplaatsen op een centrale plek te vinden. Het uitgangspunt daarbij was dat het kruis vanuit alle hoeken van de begraafplaats zichtbaar moest zijn en zodoende alle graven in zijn schaduw wist. Kenyons visie werd zo niet geheel bewaarheid, aangezien enkel het kruis op iedere begraafplaats geplaatst werd.

Het was ook de bedoeling dat er een opbergruimten en schuilplaatsen neergezet werden op de begraafplaatsen. Hier kon dan tuingereedschap weggeborgen kon worden en daarnaast op begraafplaatsen met meer dan 200 graven moest het mogelijk zijn om te schuilen voor het onvoorspelbare weer.⁷⁶ Deze gebouwen dienden tijdloos en duurzaam te zijn. Verder bestond er geen behoefte aan aula's, aangezien er toch geen begrafenissen plaats zouden hebben na aanleg. Het ontwerp moest tot slot een open uitstraling hebben, waarbij de regelmatig in Groot-Brittannië gevonden kloostergang het uitgangspunt was.

⁷³ Reginald Blomfield, *Memoirs of an architect* (Londen 1932), 179.

⁷⁴ Julie Summers, *Remembered. The history of the Commonwealth War Graves Commission* (Londen 2007), 26-27.

⁷⁵ Julie Summers, *Remembered*, 20.

⁷⁶ Longworth, *The unending vigil*, 69.

Naast de grafstenen, monumenten en gebouwen werd de rest van de begraafplaats gevuld door beplanting. De zorg hiervoor werd toevertrouwd aan de experts van de botanische tuinen van Kew. Deze werkten volgens de inzichten van Gertrud Jekyll (1843-1932). Zij was het gezicht van de Engelse cottage-garden. Ze heeft duizenden artikelen geschreven over het karakter van de Engelse tuin en zodoende de toon gezet voor het idee van een Britse nationale identiteit die in een tuin te herkennen was.⁷⁷ In haar visie stond een zekere openheid in beplanting centraal, waarbij zoveel mogelijk Britse planten gebruikt moesten worden, zoals de taxus die veel op Britse kerkhoven te vinden was. Er moest gewerkt gaan worden met lanen die aan weerszijden voorzien konden worden van bloemen, rozen en struiken.⁷⁸ Ook kon er langs de randen van de begraafplaats soms met beplanting gewerkt worden. Jekyll werkte regelmatig samen met Lutyens en zodoende was die dan weer doordrongen van het belang van de beplanting rondom zijn ontwerpen. Daarnaast wilde het toeval dat Blomfield ook zeer geïnteresseerd was in tuinontwerpen. Hij had voor de oorlog al enkele boeken gepubliceerd over de geschiedenis van de Engelse tuinen en in een van zijn boeken pleitte hij voor een terugkeer naar de echte Engelse formele tuin, zoals die in de tijd van de Tudors (1485-1603) bestaan had. Deze stijl was vervolgens verdreven door de meer populaire Italiaanse en Franse formele ontwerpen, maar verdiende het om weer teruggebracht te worden in Engeland. Zodoende had ook Blomfield nadrukkelijk oog voor de beplantingsschema's rondom zijn ontwerpen.⁷⁹ De omheining moest altijd gevormd worden door een lage stenen muur, nooit door een heg. Een stenen muur zou in de toekomst minder onderhoud vergen en zodoende altijd een waardige uitstraling bieden. Indien heggen toch gewenst waren binnen het beplantingsschema, dan mocht er alleen gebruik van gemaakt worden binnen de buitenmuur, of bij het toegangspad van de begraafplaats. Indien de begraafplaats vast zat aan een Franse (oorlogs)begraafplaats dan kon in het geval van een lokale begraafplaats gekozen worden voor een duidelijke afscheiding. De gemiddelde Franse begraafplaats was rommelig en deed afbreuk aan de geest van de Britse oorlogsbegraafplaats. Mocht het zo zijn dat er naast het Britse –een Franse oorlogsbegraafplaats lag, dan mocht afgezien worden van een ommuring, om zo de militaire verbondenheid te tonen en om te voorkomen dat de Britten zich meer leken te voelen dan de Fransen. Al met al moesten al deze maatregelen samen leiden tot het gegeven dat de begraafplaatsen stuk voor stuk mooi en waardig waren. Op die wijze kon dan de gemeenschappelijke geest van de natie, het grotere doel van het leger en het offer van het individu herdacht worden. Het permanente karakter van de begraafplaatsen hielp toekomstige generaties eerbied te betonen en lessen te trekken uit de gebeurtenissen. Om ieder individu terug te kunnen

⁷⁷ Festing, Gertrude Jekyll, 220.

⁷⁸ Z.A., *CWGC Horticulture* http://www.cwgc.org/admin/files/cwgc_horticulture.pdf (Maidenhead zj.) laatst geraadpleegd 16-05-2010.

⁷⁹ Reginald Blomfield, *The formal garden in England* (Londen 1901; oorspronkelijk verschenen 1892), 223-236.

vinden op de begraafplaatsen kregen ze stuk voor stuk, of soms in clusters, wanneer er meerdere kleine begraafplaatsen bijeen lagen, de beschikking over begraafplaatsregisters. Hierin werd schematisch aangegeven waar de graven zich bevonden en daarnaast was er een boek waarin bezoekers hun gegevens en persoonlijke boodschap achter konden laten.⁸⁰

De organisatie rondom de begraafplaatsen

Om de kosten van aanleg in de hand te houden werd er voor gekozen om te werken met het bedrag van £10 per graf.⁸¹ Daarnaast werd het minimum aantal graven op 40 gezet. Het idee bleef wel dat de gevallen zo dicht mogelijk bij de plaats waar ze gesneuveld waren hun laatste rustplaats vonden. Geïsoleerde graven werden zo bijeengebracht, wat als voordeel had dat er veel land weer beschikbaar kwam voor landbouw en bebouwing in de oude frontgebieden.

Tot nu toe hebben Kenyon's voorstellen steeds betrekking gehad op de graven. Er waren echter ook ruim 500.000 mannen gesneuveld waarvan geen lichaam meer geïdentificeerd kon worden. Zij zouden ook herdacht worden op de slagvelden en wel door hun naam geplaatst te krijgen op een oorlogsmonument dat opgericht werd om specifiek dat mogelijk te maken. Wereldwijd bouwde men maar liefst tachtig van deze monumenten om alle namen een plek te kunnen geven. De twee meest bekende zijn de Meningate (54.389 namen) in Ieper en het Thiepval memorial (72.195 namen) in de Somme.

De aanleg van enkele duizenden begraafplaatsen was een geweldig karwei dat niet door één architect geklaard kon worden. Er werd daarom gekozen om te werken met drie "*principal architects*". Dit waren drie mannen van grote faam, die binnen het gehele Britse Rijk invloed gehad hadden met de typisch Britse monumentale op het classicisme gestoelde bouwvisie. Het ging om Edwin Lutyens (1869-1944) die tal van landhuizen in Groot-Brittannië ontwierp. Daarnaast was hij verantwoordelijk voor het ontwerp van de gebouwen in New Delhi. De tweede architect was Herbert Baker (1862-1946). Deze had zijn sporen met name verdiend in Zuid-Afrika. Hier had hij zich voornamelijk bezig gehouden met het ontwerpen van overheidsgebouwen die de nieuwe staat nodig had na de onafhankelijkheid van 1910. Zijn meest aansprekende ontwerp is het regeringsgebouw in Pretoria. Het drietal werd gecompleteerd door Reginald Blomfield (1856-1942). Blomfield had met name binnen Groot-Brittannië gewerkt aan landhuizen, overheidsgebouwen en hij was het brein achter het ontwerp van Regent Street in Londen. Naast het ontwerpen van gebouwen hield hij zich ook bezig met monumenten en tuinaanleg. Alle drie hadden ze ooit in het leger gediend en zodoende

⁸⁰ Ware, *Immortal Heritage*, 36-37.

⁸¹ Longworth, *The unending vigil*, 38.

autoriteit om zich bezig te mogen houden met het ontwerpen van de begraafplaatsen. Kenyon wilde dat deze drie mannen de grote lijnen uittekenden en dat ze vervolgens bij het werk in uitvoering ondersteund zouden worden door hulparchitecten. Deze hulparchitecten moesten gevonden worden onder de mannen die aan het front gediend hadden. Hun achtergrond maakte hen immers uitermate geschikt, omdat ze zouden werken aan de laatste rustplaats van hun kameraden. Hierdoor waren ze goed in staat om de begraafplaatsen van de juiste emotie te voorzien in de uitstraling. Kenyon's idee werd ook uitgevoerd en de principal architects werden ondersteund door jonge architecten die frontervaring hadden. De meester-gezel gedachte was hierbij het uitgangspunt. De architect die zijn sporen voor de oorlog al verdiend had, kon zijn kennis en de kneepjes van het vak overdragen aan een nieuwe generatie. Blomfield schreef in dit kader zelfs een speciaal memorandum om zo de leerling-architecten te onderwijzen. Hij wilde zo voorkomen dat sentiment een factor zou spelen in de uitstraling van de ontwerpen. Dit zou volgens hem niet juist zijn. In de ontwerpen moest de nadruk komen te liggen op het hogere doel dat de soldaten gediend hadden. Dat kon bereikt worden door met eenvoudige klassieke vormen te werken in combinatie met een beplanting volgens de formele stijl.⁸²

Tot slot besteedde Kenyon aandacht aan de financiën. Zijn hele rapport toont steeds dat er rekening gehouden moet worden met de kosten en dat alles niet te duur mag worden, omdat aanleg anders niet mogelijk is, maar hij geeft ook aan dat snel gehandeld moet worden na het zwijgen van de wapens als het zo ver kwam. Het rapport was immers geschreven op 24 januari 1918 en Kenyon wist enkel dat de oorlog een keer zou eindigen, alleen nog niet wanneer en in wiens voordeel. Na beëindiging van de gevechtshandelingen moesten de troepen zo snel mogelijk ingezet worden om de begraafplaatsen aan te gaan leggen. De arbeidskosten konden zo gedrukt worden, omdat de soldaten toch nog betaald werden voor hun werk overzee. Op het moment dat zij allemaal weer thuis waren moest er betaald gaan worden voor arbeid en dat kwam dan neer op grote bedragen.

Ware beschreef in 1937 hoe de financiën uiteindelijk geregeld waren. De IWGC werd als een zelfstandige, van een nationale overheid onafhankelijke, organisatie opgericht. De leden van de IWGC waren de overheden van landen uit het (voormalige) *Empire* die gesneuvelde soldaten te betreuen hadden. Zo veroorzaakte de aanleg van de begraafplaatsen niet alleen in cultureel opzicht voor een nieuwe situatie, maar ook in financieel opzicht. Groot-Brittannië was niet leidend, maar onderdeel van. Het land werkte samen met andere landen, die zich weliswaar cultureel nauw verweven voelden met het (oude) moederland, maar inmiddels toch echt als zelfstandig gezien werden. Ieder land droeg bij na gelang het percentage oorlogsslachtoffers het te herdenken had. Groot-Brittannië (81,53%), Canada (7,78%), Australië (6,35%), Nieuw-Zeeland (1,81%), Zuid-Afrika

⁸² Richard A. Fellows, *Sir Reginald Blomfield. An Edwardian Architect* (Londen 1985), 107-108.

(1.14%), India (1,02%), de British West Indies (0,23%) en het toen nog zelfstandige Newfoundland (0,14%). Uit dit overzicht blijkt dat niet alleen 'blanke' landen als zelfstandig gezien werden, maar ook landen met een grote inheemse bevolking: India en de West Indies.⁸³ Bij het ontwerp van de monumenten waren zij ook gevraagd om te toetsen op welke wijze de eigen culturele en religieuze gebruiken geïncorporeerd konden worden in de uitvoering. Zo wordt duidelijk dat er niet enkel op een meer geëmancipeerde manier naar afkomst van de strijders gekeken werd, maar ook naar hun culturen. Gevolg van de keus om alle strijders bij elkaar te begraven was natuurlijk ook dat inheemse soldaten naast Britse kwamen te liggen. Dit is niet veel gebeurd gezien het gering aantal niet westerse troepen dat ingezet werd aan het Westelijke Front, maar desalniettemin zijn de voorbeelden er wel degelijk en dit correspondeerde niet met de standsbewuste koloniale tijdsgeest van voor de oorlog.

Kenyon's rapport zorgde zo voor een nieuw element in de Britse identiteit. Hij had zijn plannen goed doordacht, er draagvlak voor gevonden en was zodoende in staat om een heldere visie te formuleren die zorgde voor een typisch vanuit Britse wortels geformuleerde fundament. Dat, in samenwerking met de door frontervaring geladen arbeiders die de uitvoering van plannen op zich namen, zorgde voor herkenning bij de inwoners van het Britse rijk. De tijdgeest van 1918 werd bevroren in de uitvoering van de aanleg van de begraafplaatsen en oorlogsmonumenten. Dit was de standaard geworden voor omgang met de oorlogsdoden, ook in toekomstige conflicten, zoals bij de Wellesley's duidelijk werd. Daarnaast bleven de (voormalige) landen van het Britse Imperiale Rijk voor altijd cultureel met elkaar verbonden. Nu de nieuwe standaard gezet was bleek deze een eigen dynamiek te hebben binnen de collectieve zingeving. Het rapport had dit onbewust mogelijk gemaakt en Kipling herkende dat:

And the last land he found, it was fair and level ground

Above a carven Stone,

And a stark Sword brooding on the bosom of the Cross

Where high and low are one;

And there was grass and the living trees,

And the flowers of the Spring,

And there lay gentleman from of all the seas

That ever called him King.⁸⁴

⁸³ Ware, *The immortal heritage*, 47.

⁸⁴ Rudyard Kipling, 'The King's Pilgrimage' in: Sidney C. Hurst, *The Silent Cities* (Londen 1929), VI.

IV. De oorlogsbegraafplaats en het herkennen van de Britse identiteit

Although it has of necessity been compiled from the recollections of old people, this is a story about boys and young men and woman, many still in their teens, who were snatched from a safe and circumscribed World, still basking in the afterglow of those Edwardian summers when God was still in his Heaven and a third of the atlas was firmly shaded in the pink of the British Empire. This is their story, faithfully recorded as they remember their experiences, their thoughts, feelings and conversations – and they remember them vividly. The experience of that ‘Great’ war could never be forgotten.⁸⁵

De Eerste Wereldoorlog zit diep verankerd in het bewustzijn van de Commonwealth landen die meevochten. Bijna iedere Brit en lid van een ‘oude’ familie uit de Commonwealth landen heeft wel een familielid te herdenken die gevallen is in de oorlog. Kenyon zag de gesneuvelden als ambassadeurs van het Britse Rijk en als voorbeelden van het dienen van een hoger doel. De manier van begraven van de oorlogsslachtoffers zorgde ervoor dat ze die rol ook op zich konden nemen. Ze trekken immers grote massa’s belangstellenden naar de voormalige slagvelden. Dat zorgt er vervolgens ook weer voor dat de inwoners van de gebieden waar de begraafplaatsen zich bevinden sterk vertrouwd raken met de Britse cultuur. Een drietal redenen heeft dit mogelijk gemaakt. Allereerst de keus dat alle oorlogsdoden begraven werden op de plaats waar ze het leven lieten. Ten tweede het feit dat ze individueel herdacht worden en ten derde de gelaagdheid van identiteiten die in de oorlogsbegraafplaatsen te vinden is. De eerste twee redenen zijn duidelijk, de derde wordt pas goed inzichtelijk wanneer deze uiteen gezet wordt. Kenyon zelf heeft dit niet gedaan. Zijn rapport voorzag waarschijnlijk niet bewust dat het verschillende identiteiten zichtbaar maakte op dusdanige wijze dat dit de herinnering aan de slachtoffers een eigen dynamiek gaf. Nergens is beschreven welke identiteiten er te vinden zijn binnen een begraafplaats. Ik zal daarom trachten, in dit derde deel van het onderzoek, om een zo volledig mogelijk beeld te schetsen door grondig de waarneembare elementen binnen de begraafplaatsen te analyseren. De insteek van dit derde deel zal dan ook veel praktischer zijn in vergelijking tot de eerste twee delen.

Tussen individuen bestaan, zoals eerder geschetst twee soorten contacten. Het persoonlijke directe contact en het indirecte contact van een persoon met een collectief. De laatste vorm is daarbij, zoals aangegeven interessant om te analyseren wanneer de bindende elementen binnen een gemeenschap onderzocht worden. Direct persoonlijk contact is nu de oorlog ruim negentig jaar

⁸⁵ Lyn Macdonald, *They called it Passchendaele. The story of the third of Ypres and the men who fought in it* (Londen 1993; oorspronkelijk verschenen 1978), XIII.

geleden beëindigd is bijna niet meer mogelijk. De veteraan Harry Patch (1898-2009) was het laatste voorbeeld van iemand die zelf ervaringen opgedaan had in de oorlog. Zo hoorde hij kort voordat hij vanuit het trainingskamp naar de loopgraven in België vertrok dat zijn neef Fred Patch op 28 april 1917 gesneuveld was bij Arras. Nog dichterbij kwam de dood op 22 september 1917 tijdens de derde slag om Ieper. Op die dag verloor Harry drie vrienden en raakte hij gewond.⁸⁶ Persoonlijk contact beperkt zich nu zodoende tot enkele hoogbejaarde kinderen, neven en nichten of andere bekenden van gesneuvelde militairen.

Gelukkig is persoonlijk contact door historisch onderzoek door bronnenonderzoek ook op andere manieren te achterhalen. Ten eerste via de (ooggetuigen-)literatuur en het bestuderen van ego -of herinneringsdocumenten. Daarnaast zijn er op de begraafplaatsen zelf drie elementen (bronnen) te vinden die hiervan uiting geven. Ten eerste het begraafplaatsregister. Hierin werd opgenomen wie de directe familieleden waren en waar deze woonden. Tenminste als ze deze gegevens instuurden naar de IWGC nadat deze daar om verzocht had. Ten tweede konden die familieleden indien gewenst tegen een vergoeding een eigen grafschrift aan laten brengen op het graf. Deze zijn leesbaar voor iedere bezoeker aan een begraafplaats. Het derde element is zeldzamer en is te vinden wanneer een persoon die direct contact had een klein herdenkingsteken achtergelaten heeft op een graf. We moeten ons dus vooral baseren op de indirecte contacten. Analyse van de verschillende mogelijkheden verdient dan ook uitgebreid aandacht.

Naam en ligging van de begraafplaats, soort begraafplaats

De drie *principal architects* waren verantwoordelijk voor de aanleg van de begraafplaatsen. Ze kregen ieder verschillende gebieden toegewezen en zodoende zijn er clusters van begraafplaatsen die in elkaars nabijheid liggen steeds ontworpen door –of onder supervisie, van één van de drie. Soms staat bij een achtergrondbeschrijving van een begraafplaats beschreven welke architect het ontwerp op zich genomen had, maar dit is lang niet altijd het geval. Na aanleiding van Kenyons rapport startte men met drie proefbegravingen om te kijken welke richting men in het algemeen uit zou moeten. Het ging hierbij om de begraafplaatsen Le Treport, Louvencourt en Forceville die in maart 1920 aangelegd waren. Deze proef gaf onder andere inzicht in de kosten en de technieken die gehanteerd en gestandaardiseerd dienden te worden.⁸⁷

Iedere begraafplaats heeft een eigen naam. Het kiezen van een naam voor de militaire begraafplaats van Oosterbeek legde bloot dat de geografische omgeving hierin bepalend was. Dit kon

⁸⁶ Matt Lucas, 'Obituary – Harry Patch 1898-2009' *The Western Front Association Bulletin* 85 (2009), 18-19.

⁸⁷ Summers, *Remembered*, 20.

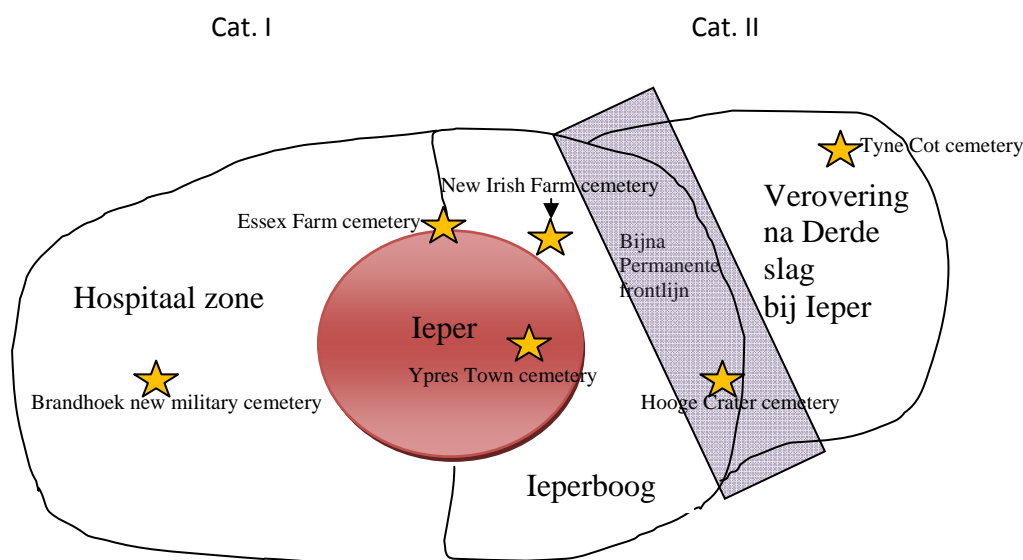
vervolgens eventueel aangevuld worden met duiding van de nationaliteit indien het overgrote merendeel van de gesneuvelden daartoe behoorde.⁸⁸ In het geval van de Eerste Wereldoorlog moet geografische duiding ruim gezien worden. Het kon zijn dat men de lokale begraafplaats gebruikte, dan werd die naam, eventueel met de toevoeging *extention* overgenomen. Indien er een nieuwe begraafplaats aangelegd werd dan kon gekozen worden voor een lokale geografische duiding. Echter aangezien het front nauwelijks verschoof ontstond er met name in België en Noord-Frankrijk een compleet Brits gebied met eigen geografische namen, die nu nog terug te vinden zijn in de namen van de zelf aangelegde begraafplaatsen. Zodoende kunnen deze soms wat vreemd overkomen nu de oude lokale namen weer in gebruik zijn en de Britse namen enkel nog te vinden zijn in oude militaire kaarten en in de literatuur. Voorbeelden zijn:

Aansluiting bij lokale begraafplaats	Lokale geografische duiding	Brits geografische duiding	'Nationale' duiding
Ypres Town cemetery, Ieper	Rue-David Military cemetery, Fleurbaix	'Y' Ravine cemetery, Beaumont-Hamel	Welsh cemetery (Caesar's Nose), Boesinghe
Bethune Town cemetery	Rue-du-Bac-Querot No 1. Military cemetery, Laventie	Motor Car Corner cemetery, Ploegsteert	Rue-du-Bac-Querot (13 th London) Graveyard, Laventie

Tabel 1: Namen van begraafplaatsen

De naam, maar met name ook de ligging, verraaft vaak ook al de ontstaanswijze van de begraafplaats. Wanneer op een kaart de oude frontlijnen ingetekend worden en vervolgens de geografische locatie van de begraafplaats ten opzichte daarvan bekeken wordt zal duidelijk zijn op welke wijze een einde aan het leven van de gesneuvelde gekomen was. Er zijn twee hoofdcategorieën. De in het ziekenhuis bezweken slachtoffers en de op het slagveld gesneuvelden. Hieronder wordt schematisch de situatie rondom het Vlaamse Ieper weergegeven. Aan de linkerzijde van de stad is met name categorie 1 te vinden en aan de rechterzijde categorie 2.

⁸⁸ Tonie Holt en Valmai Holt, *Major & Mrs Holt's battlefield guide Operation Market-Garden* (Barnsley 2001), 222.

Afbeelding 3: Situatie rondom Ieper m.b.t. begraafplaatsen en afstand tot het front⁸⁹

De verschillende sterren zijn begraafplaatsen die illustreren hoe de categorisering werkt. Deze categorisering heeft een grote invloed op het karakter van de begraafplaatsen en maakt het onder andere mogelijk dat iedere begraafplaats zijn eigen verhaal kent dat het waard is om verteld te worden. Om dit in beeld te brengen zullen bovenstaande, willekeurig gekozen begraafplaatsen beknopt geschetst worden, zodat duidelijk is wat hier mee bedoeld wordt.

Naam:	Brandhoek new military cemetery
Gebruikt van:	Juli-Augustus 1917
Aantal graven	UK – 514, Aust- 11, Can – 6, Duits – 28 ⁹⁰
Geïdentificeerd	559, 100% van het totaal
Ongeïdentificeerd	0, 0% van het totaal
Bijzonderheden:	Hospitaal zone
Opvallende graven:	Lieut. Tice sneuvelde in een actie waarbij ook de auteur literair adviseur van de IWGC Edmund Blunden betrokken was ⁹¹
	Kapitein Godfrey Chavasse VC en bar MC. Een van de drie mannen die 2x de hoogste militaire onderscheiding opgespeld kreeg en de enige die er twee verdiende tijdens de Eerste Wereldoorlog. ⁹²

Naam:	Essex Farm cemetery (plattegrond zie bijlage 1)
Gebruikt van:	April 1915 – augustus 1917
Aantal graven	UK – 1088, Can – 9, Spec. Mem. – 19, Duits – 5
Geïdentificeerd	1102, ca. 93% van het totaal
Ongeïdentificeerd	83 (-19), ca. 7% van het totaal

⁸⁹ Eigen schets, gebaseerd op Major & Mrs. Holt's battle map of the Ypres salient (Barnsley 1997).

⁹⁰ Michael Scott, *The Ypres salient* (Norwich 1992).

⁹¹ Edmund Blunden, *Undertones of war* (Londen 2000; oorspronkelijk verschenen 1928), 156.

⁹² Stephen Snelling, *VCs of the First World War. Passchendaele 1917* (Stroud 1998), 23-30.

Bijzonderheden:

Hospitaal zone, dicht achter het permanente front. Naast de begraafplaats ligt een bunker. In die bunker is het gedicht 'In Flanders Fields' geschreven door John McCrae. Het gedicht beschrijft dus deze kruisen tussen de klaprozen. Nu staan er zerken, zoals op iedere Britse begraafplaats, maar tijdens de oorlog werden er doorgaans houten kruistekens op de graven geplaatst.

Naam:	New Irish Farm
Gebruikt van:	Augustus 1917-1918 en gevuld met 73 graven. Na de oorlog vergroot en zodoende graven uit 1914-1918.
Aantal graven	UK – 4272, Aust – 54, NZ – 23, Can – 254, NF – 3, S Afr – 6, BWI – 1, India – 5, KUG – 12, Duits – 1, Chinese arbeiders – 7
Geïdentificeerd	1449, ca. 25% van het totaal
Ongeïdentificeerd	3267, ca. 75% van het totaal
Bijzonderheden: Permanente frontlijn Opvallende graven: Lieut. Charles Lindsay Claude Bowes-Lyon, neef van de moeder van koningin Elisabeth II Na de oorlog werden Chinese arbeiders ingezet om de frontlijn op te ruimen. Hierbij kwamen door het gevaar dat dit werk met zich meebracht regelmatig arbeiders om het leven. Deze werden ook op de oorlogsbegraafplaatsen begraven. In dit geval in een hoek van de begraafplaats, apart van de soldaten.	

Naam:	Ypres Town cemetery (and extension)
Gebruikt van:	1914-1915 en 1918
Aantal graven	145
Geïdentificeerd	137, ca. 94,5% van het totaal
Ongeïdentificeerd	8, ca. 5,5% van het totaal
Bijzonderheden: Dicht achter de permanente frontlijn. Op 31 oktober 1914 bevond zich een Britse commandopost vol hoge officieren nabij de plek van Hooge Crater cemetery (zie hieronder). Vanuit daar trachtte men het hoofdkwartier van Wilhelm II, enkele kilometers verderop te raken. Dit lukte niet, maar het lukte de Duitsers wel de Britse commandopost te raken. Zes hoge officieren liggen nu hier begraven. Daarnaast ligt hier een neef van de tijdens de oorlog regerende koning George V: Prins Maurice van Battenberg ⁹³	

Naam:	Hooge Crater cemetery
Gebruikt van:	Gestart in oktober 1917, maar na de oorlog vergroot en zodoende slachtoffers uit alle jaren 1914-1918.
Aantal graven	UK – 5182, Aust – 513, NZ – 121, Can – 105, BWI – 2, Zonder naam – 3580
Geïdentificeerd	2344, ca. 40% van het totaal
Ongeïdentificeerd	3580, ca. 60% van het totaal
Bijzonderheden: Permanente frontlijn De plek waar een van de innovaties die de Eerste Wereldoorlog kende voor het eerst gebruikt werd, de vlammenwerper. Een gevreesd wapen dat de Duisters in de nacht van 30 op 31 juli 1915 voor het eerst inzetten. ⁹⁴ Daarnaast bevond zich hier de commandopost waar bij Ypres Town cemetery over gesproken werd. Op de begraafplaats ligt de Australische soldaat Patrick Bugden die een Victoria	

⁹³ Lyn Macdonald, *1914 The days of hope* (Londen 1989; oorspronkelijk verschenen 1987), 380-387.

⁹⁴ Nigel Cave, *Sanctuary Wood & Hooge* (Barnsley 2002; oorspronkelijk verschenen 1993), 49-50.

⁹⁵ Snelling, *Passchendaele 1917*, 153-159.

Cross verdiende vanwege vrijwillig betoonde moed tijdens verschillende aanvallen op Duitse posities. Tijdens een van deze aanvallen sneuvelde hij.⁹⁵

Naam:	Tyne Cot cemetery
Gebruikt van:	Gestart in oktober 1917, maar na de oorlog vergroot en zodoende slachtoffers uit alle jaren 1914-1918.
Aantal graven	UK – 8961, Aust – 1368, NZ – 520, Can – 1011, NF – 14, S Afr – 90, BWI – 2, Guernsey – 6, Duits – 4, Zonder naam – 8366
Geïdentificeerd	3588, ca. 30% van het totaal
Ongeïdentificeerd	8369, ca. 70% van het totaal
Bijzonderheden: Veroverd tijdens de Derde Slag bij Ieper juli-november 1917. De CWGC (Commonwealth War Graves Commission; naam voor IWGC sinds 1960) begraafplaats met het meeste aantal graven ter wereld. Dat lijkt veel, maar toont ook de kleinschaligheid van de Britse manier van begraven. Ontstaan als slagveld begraafplaats, maar na de oorlog vergroot doordat kleine begraafplaatsen (>40) hierheen verplaatst werden en de lichamen van de slagvelden hier geborgen werden. Veel slachtoffers van de laatste fase van de Derde Slag om Ieper, zoals de flink onderscheiden sergeant Wheeldon DCM MM ⁹⁶ , maar ook van eerdere gebeurtenissen als de Tweede Slag bij Ieper (mei 1915), waarbij generaal Riddell sneuvelde. ⁹⁷ Deze begraafplaats is een van de grootste slagveldtoeristen trekkers. Naast de graven is er ook een muur waarop bijna 35.000 mannen herdacht worden die geen bekend graf hebben. Het cross of sacrifice is op deze begraafplaats geplaatst, op verzoek van koning George V, bovenop een originele Duitse bunker. Nabij dit kruis is de originele begraafplaats te vinden die rondom de bunker die als noodhospitaal diende aangelegd is. Hier bevinden zich ook vier graven van Duitse soldaten.	

De beknopte schets per begraafplaats kan met ontelbaar veel verhalen uitgebreid worden en is slechts een aanzet tot het inzichtelijk maken van de uniciteit van iedere begraafplaats. De verschillende identiteiten en betekenisverlenende gegevens samen zorgen voor de uiteenlopende verhalen. Hieronder nu een schets van de elementen die per begraafplaats te vinden zijn, maar die stuk voor stuk de eigen verhalen blootleggen.

Historische bronnen op de begraafplaatsen

Het register

Bijna iedere begraafplaats beschikt over een eigen register. Dit is altijd te vinden bij de ingang van de begraafplaats. Deze ingang ligt meestal langs een weg, maar soms ook aan een (gras)pad dat van de weg naar de begraafplaats gelegd is. De reden hiervoor is dat wegen sinds de aanleg van de begraafplaatsen soms verlegd zijn. Het pad is dan ook eigendom van de CWGC, maar geen officieel onderdeel van de begraafplaats zelf. Het wordt goed onderhouden en soms door een keurig

⁹⁶ Philip Warner, *Passchendaele. The story behind the tragic victory of 1917* (Londen 1999; oorspronkelijk verschenen 1987), 250.

⁹⁷ Alan Clark, *The Donkeys* (Londen 1998; oorspronkelijk verschenen 1961), 98.

getrimde heg omzoomd. De toegang tot de begraafplaats wordt doorgaans gevormd door een ijzeren hek, of een stenen poort. In het toegangshek of de poort zit dan weer een bronzenlade waarin twee boeken opgeborgen zijn. Het begraafplaatsregister waarin een overzicht van de begraafplaats gegeven wordt en daarnaast ook een bezoekersboek. Hierin kunnen bezoekers hun adresgegevens en persoonlijke boodschap achterlaten. Beide boeken verdienen extra aandacht omdat ze een wezenlijk onderdeel uitmaken van de "Britse" sfeer die op de begraafplaats gecreëerd wordt. In het begraafplaatsregister wordt eerst geduïd hoe de begraafplaats heet en wat de ontstaansgeschiedenis is. Deze geschiedenis wordt daarnaast ook weergegeven op de muur van de begraafplaats. Hierop staan de jaartallen die aanduiden uit welke jaren de graven afkomstig zijn. Dit verschilt per begraafplaats, zelfs van begraafplaatsen die dichtbij elkaar liggen en dit is daarom een interessant detail. In het register wordt dit uitgebreider toegelicht en wordt ook genoemd wat de aard van gevechten was die leidde tot het vullen van de begraafplaats. Vervolgens is er een kaartje van de begraafplaats te vinden. In bijlage 1 is te zien hoe dit eruit ziet in het geval van Essex Farm cemetery. Wanneer men een naam van een gevallene opzoekt dan vind men achter de naam informatie over de rang, het nummer, sterfdatum, bataljon, regiment, woonplaats –interessant voor huidige plaatsgenoten-, naaste familie en eventueel aanvullende informatie. Deze aanvullende informatie geeft soms interessante achtergrond informatie prijs. Zo is te zien in het geval van de mannen wiens naam onder de titel van het hoofdstuk "de positieve kracht van het nationale gevoel" staan dat het zonen, of kleinzonen betreft van hun bekende (groot)vaders. Daarnaast is soms te lezen waar men een opleiding genoten had, of waar men gewerkt had. Ook wordt regelmatig vermeld in welke eerdere conflicten de overledene gediend had, zoals in de Boerenoorlog (1899-1902), of Sudan (1898). Om het graf van deze persoon te vinden moet doorgaans gekeken worden naar het Romeinse cijfers waarmee wordt aangeduid in welke sectie het graf zich bevindt. Vervolgens geeft een letter de rij van het graf weer en tot slot een cijfer het individuele graf. Vervolgens kan een bezoeker in het gastenboek een persoonlijke boodschap neerschrijven. Naast algemene opmerkingen tref je hier vaak aan dat verwanten bewust op bezoek zijn geweest bij een familielid. Dit maakt het persoonlijke contact tussen de gesneuvelde en het heden duidelijk inzichtelijk. Bij druk bezochte begraafplaatsen als Tyne Cot en Essex Farm zie je dat de bezoekersgegevens enkele weken beslaan. Daarna worden ze door de CWGC opgeslagen. In minder druk bezochte plaatsen, zoals de begraafplaatsen rondom Arras kan het zijn dat er tot tien tot vijftien jaar terug gebladerd kan worden.

De grafsteen

Afbeelding 4: Graf van soldaat S/8654 William Dewar Jamieson, 12-02-1916, 8th bn Black Watch (Royal Highlanders), leeftijd 27, IV B 10, Rifle House cemetery, Ploegsteert.

Wanneer een graf gevonden is blijkt dat het leek alsof alle graven identiek aan zijn, maar dat dit vervolgens geenszins het geval is. De naam van de gevallen maakt de uit Portland gewonen steen immers al uniek. Daarnaast zijn er nog een groot aantal identiteit verlenende elementen in de steen te vinden. Dit zijn: ligging van de steen binnen de begraafplaats, het regimentsembleem, het nummer van de soldaat, de sterfdatum, eventueel de leeftijd, de aanduiding van religie, het vermelden van eventuele titels of onderscheidingen, het grafschrift dat families regelmatig lieten aanbrengen en tot slot de beplanting voor de steen. Door deze aspecten een voor een toe te lichten zal duidelijk worden waarom ze identiteitsverlenend werken.

De ligging van de steen, in combinatie met de ontstaanswijze van de begraafplaats, toont of een soldaat in een origineel graf ligt, of dat het graf na de oorlog vanuit een eerdere begraafplaats overgebracht is. Daar waar lange eenvormige rijen graven doorbroken worden door kleine rijtjes, of enkele graven is dit zichtbaar. In het geval van begraafplaatsen uit 1914 en 1915, die veelal rondom Ploegsteert of Armentières gevonden worden komt het ook vaak voor dat er per rij graven te vinden zijn van hetzelfde regiment. Iedere keer wanneer dat regiment frontdienst had gebruikten ze eigen rijen op een begraafplaats om hun slachtoffers te begraven.⁹⁸ In enkele gevallen liggen dan zelfs de officieren apart van de soldaten.

Het regimentsteken

Het regimentsteken was een van de eerste elementen die Kenyon noemde toen hij sprak over hoe de grafsteen eruit moest komen te zien. Het regimentsteken en in het geval van de dominions het nationale symbool is de identiteit waaronder de soldaten vochten en waaraan ze doorgaans hun eer ontleenden. Ieder regiment kende zijn eigen geschiedenis. In die geschiedenis had het regiment

⁹⁸ Scott, *Ypres Salient*, 24, 41.

doorgaans in verschillende oorlogen gestreden en veldslagen uit die oorlogen werden als *battle honours* in naam meegedragen op de regimentsvaandels. Dit toonde de heldenmoed van eerdere generaties die het regiment gediend hadden en stelde een voorbeeld dat nageleefd moest worden. Daarnaast kende ieder regiment zijn eigen culturele gebruiken waarin het zich onderscheidde van de andere regimenten. Een duidelijk voorbeeld zijn de tartans die de Schotse regimenten droegen. Hierop vormde een Schots regiment dan weer een uitzondering, de Highland Light Infantry die zich juist weer in broeken huldde. Ook Robert Graves beschrijft een typisch stukje regimentstrots en dat is het dragen van een zwart stukje stof in de nek bij de leden van het Welsh Regiment. Dit was een overblijfsel van de pruikentijd. Toen in het leger verboden werd om pruiken te dragen, gingen de Welsh dit stukje stof in de nek dragen om zo toch aan het gebruik van de pruik te kunnen blijven hangen. De regimenten kenden, op enkele elite regimenten na, regionale voedingsgebieden. Voor de Eerste Wereldoorlog bestond een regiment zodoende uit twee delen. Een *regular army* en een *territorial army*. De regulars bestonden 1-4 bataljons.⁹⁹ Een bataljon was ongeveer 1000 man sterk en had binnen het regiment weer een eigen identiteit.¹⁰⁰ Dit wordt duidelijk bij Graves wanneer hij het verschil weergeeft tussen het 1st bn Welsh dat erg streng te boek stond en het 2nd bn Welsh, dat lossier was, waar hij zelf bij diende. Bij veldslagen werd altijd 10% van een bataljon als *cadre* achtergehouden die de geest van een bataljon en daarmee ook het regiment overeind te houden bij wederopbouw indien de verliezen erg groot waren. De regulars dienden steeds enige jaren buiten het Britse eiland in het Empire. Ze wisselden elkaar hierbij af. Zij waren de beroepsmilitairen die bij oorlogssituaties direct inzetbaar waren. Daarnaast kenden alle regimenten 1 tot 3 territorial bataljons. Dit waren part-time formaties die enkel in de eigen wervingsregio actief waren. De leden hiervan hadden een baan en dienden daarnaast in de vrije tijd in deze legeronderdelen. Een groot aantal leden had in het verleden tot de regular bataljons behoord en zij gaven de regiments sfeer zo door. Tot slot werd er tijdens de oorlog een derde onderdeel aan de regimenten toegevoegd en dat waren de *New Army* bataljons. Aangezien het Empire geen dienstplicht kende, maar er wel veel nieuwe soldaten nodig waren werden vrijwilligers opgeroepen zich te melden voor nieuwe bataljons, die onder de al bestaande regimenten geschoven werden. Dit was organisatorisch handig en sloot aan bij de gangbare praktijk dat regio's verbonden waren met eigen regimenten. De nieuwe bataljons konden zo meeliften op de historie van oude regimenten, waardoor ze direct aanzien kregen.

Bijzonder aan de formatie van de nieuwe bataljon is dat dit regelmatig rondom een thema plaatsvond. Op die wijze ontstonden de zogenaamde *Pall battalions*. Voorbeelden hiervan zijn het Sheffield City Battalion, waarvan alle leden uit Sheffield afkomstig waren en die als 12de Bataljon van

⁹⁹ E.A. James, *British Regiments 1914-1918* (Dallington 1998; oorspronkelijk verschenen 1978), 121-123.

¹⁰⁰ Brad Chappell, *The Regimental Warpath 1914-1918*, <http://www.warpath.orbat.com/glossary.htm> laatst geraadpleegd 02-06-2010.

het York en Lancaster Regiment opgenomen werden, of het 3de Manchester Pals (Clerks' and Warehousemen's Battalion) dat diende als het 18de Bataljon van het Manchester Regiment. Het idee was dat men elkaar zo goed kende en als kameraden voor elkaar door het vuur zou gaan. Iets dat men nog niet geleerd had door jarenlange militaire training moest zo spontaan ontstaan was het idee. Op zich klopte dat natuurlijk ook wel, alleen op het moment dat het mis ging, ging het dan direct ook goed mis binnen een bepaalde stad. Zo zorgde de aanval van 1 juli 1916 in de Somme voor een enorme slachting onder de *Pall bataljons* die die dag voor het eerst op grote schaal ingezet werden. Dit wordt bijvoorbeeld goed zichtbaar op het kleine Luke Copse British cemetery in de Somme. Hier liggen 72 soldaten, waarvan er 44 geïdentificeerd zijn en daarvan behoren er 14 tot de Sheffield Palls. Onder hen bevinden zich dan weer 2 broers die beide sneuvelden in dezelfde actie.¹⁰¹ Na de slag bij de Somme zijn de *Pall bataljons* eigenlijk alleen nog ingezet bij de slag van Arras in april 1917, maar daarna zijn ze snel opgelost in andere bataljons om zo te grote tragedies binnen kleine gemeenschappen te vermijden. In totaal maakten vier en later in de oorlog drie, regimenten deel uit van een divisie. Hierbij kon het gaan om verschillende regimenten. Een divisie kon dan weer een thematisch karakter hebben, zoals de 9de en de 51ste die beide uit Schotse regimenten bestonden. Uiteindelijk had de Divisie dan ook weer een eigen identiteit. De verschillende identiteiten zijn bijna allemaal vastgelegd in de grafstenen en daarnaast ook in schift en monumenten. Er zijn divisie, regiment -en bataljon geschiedenissen verschenen in de jaren twintig en dertig, die de rol van de verschillende onderdelen in de oorlog beschreven. Daarnaast zijn op plaatsen waar de divisies, regimenten of soms ook bataljons een speciale band mee hadden ook monumenten geplaatst.

Kenmerken van de soldaat zelf, het unieke individu

Ook al lijken alle grafstenen op elkaar, de persoon die er onder ligt, of sommige gevallen meerdere personen, maakt het graf uniek. Dit komt tot uitdrukking op verschillende manieren. Zo had iedere soldaat een uniek dienstnummer, iets dat officieren niet hadden. Dit nummer wordt altijd op een grafsteen vermeld. Lage nummers laten doorgaans zien dat het een soldaat betreft die al voor de oorlog in dienst was en hogere nummers 10.000< laten zien dat de soldaat dienst genomen had na de oorlogsverklaring. Vooral op de grote monumenten voor de vermisten kan het nummer een onderscheidende rol spelen. Indien er twee of meer soldaten zijn met dezelfde initialen en dezelfde achternaam, dan toonde zijn nummer zijn unieke identiteit. Naast het nummer komt het regelmatig voor dat de grafsteen vermeld dat de soldaat onder een andere naam dienst genomen had. In dat geval wordt achter de werkelijke naam "served as" en dan de alias vermeld. Het kiezen van een alias kon verschillende redenen hebben. Een soldaat die te jong was om overzee's te mogen dienen, 19

¹⁰¹ Tonie Holt en Valmai Holt, *Major & Mrs Holt's battlefield guide to the Somme* (Londen 1999; oorspronkelijk verschenen 1996), 88.

jaar, kon onder een valse naam dienst nemen. Iets dat men name in 1914 en 1915 veel voorkwam. Later werd hier scherper op gelet. Daarnaast kon het zijn dat hij niet wilde dat zijn directe omgeving, zoals zijn familie of werkgever, wist dat hij dienst genomen had. Ook kwam het voor dat men een eerste keer afgewezen was bij de keuring en het dan onder een andere naam nog eens probeerde bij een regiment uit een andere streek, of men had een verleden dat men liever niet publiekelijk met zich meedroeg, of juist wel in het geval van adellijke strijders. Men nam dan niet onder de familienaam dienst, maar onder de adellijke titel, of juist precies andersom om zo minder op te vallen. Officieren kregen in de Eerste Wereldoorlog geen nummer, iets dat ze in de Tweede Wereldoorlog wel kregen. Naast het nummer wordt de nationaliteit waarvoor men diende duidelijk. Bij Britse regimenten doordat het symbool van het regiment zichtbaar is en bij dominion regimenten werd dat regimentsteken vervangen door een nationaal symbool, zoals eerder te lezen was.

De twee meest persoonlijke details die vaak leesbaar zijn, zijn de leeftijd en het grafschrift dat de familie aan kon laten brengen. De leeftijd varieert in het geval van de Eerste Wereldoorlog van 13 (op de steen staat 14)¹⁰² tot 68.¹⁰³ De meeste soldaten waren echter onder de dertig (71,22%) en de meest gevaarlijke leeftijd was 20-24 (37,15%). Van deze groep sneuvelde circa 1 op de 6. In het geval van de officieren lag dat zelf nog wat hoger. Helemaal bij de officieren die onderwijs genoten hadden aan de universiteiten van Oxford en Cambridge. Hier stierf bijna 1 op de 3 uit deze leeftijdscategorie.¹⁰⁴ De grote verzameling jonge mannen op de begraafplaatsen schets een duidelijk beeld van wat oorlog inhoudt voor een samenleving. De jongste was dus 13 jaar oud en hij is dan ook direct een voorbeeld van een soldaat die onder een andere naam diende dan zijn eigen naam, al is dit niet zichtbaar op de grafsteen. Patrick Condon sneuvelde op 24 mei 1915 onder de naam van zijn oudere broer, John. Op die wijze had hij onder de leeftijdsrestricties uit kunnen komen. Het graf van Patrick is tegenwoordig een voorbeeld voor veel middelbare scholieren uit Groot-Brittannië, omdat hij als referentiepersoon kan dienen voor de scholieren die dezelfde leeftijd hebben. Zijn graf staat dan ook altijd vol met kransen, kruisjes en bloemen. Naast de leeftijd geven ook de door de familie aangebrachte grafschriften persoonlijke informatie. Dit kan variëren van Bijbelteksten die de familie van toepassing vond op hun verloren geliefde/ zoon, of een tekst die de opoffering voor een groter doel toonde, of meer persoonlijke gegevens als de namen van de vrouw en kinderen, of eventueel gesneuvelde broers zonder eigen graf, etc.

¹⁰² Tonie Holt en Valmai Holt, *Major & Mrs Holt's battlefield guide Ypres Salient* (Barnsley 1999; oorspronkelijk verschenen 1997), 129.

¹⁰³ Martin Middlebrook, *The first day on the Somme* (Londen 2001; oorspronkelijk verschenen 1971), 24.

¹⁰⁴ J.M. Winter, *The Great War and the British people* (Basingstoke 2003; oorspronkelijk verschenen 1986) 83-93.

Militaire onderscheidingen

Op het moment dat een soldaat een militaire onderscheiding had op het moment van overlijden dan is dit ook zichtbaar op zijn grafsteen. Dit element wordt vaak genoemd als algemene beschrijving bij een begraafplaats. Men noemt dan het aantal graven van specifieke onderscheidingen. Bijzonder aan die onderscheidingen is dat de meest belangrijke onderscheidingen onderdeel van de naam worden van een persoon. Dit is ook het geval met universitaire titels, echter de militaire onderscheidingen staan in een hoger aanzien en worden vermeld op het graf, terwijl universitaire titels hooguit in het register te vinden zijn. De onderscheidingen die opgenomen werden na de Eerste Wereldoorlog zijn: VC, DSO, MC, DCM en MM.¹⁰⁵ Het Victoria Cross, dat 633 keer uitgereikt werd tijdens de Eerste Wereldoorlog is de hoogste militaire onderscheiding die een Britse of dominion soldaat kon verdienen.¹⁰⁶ Enkel een officier die getuige geweest was van de actie van de betrokkene kon een kandidaat aanmelden voor deze onderscheiding. De actie moest met groot gevaar voor eigen leven, waarbij de dood nabijer was dan het overleven, uitgevoerd zijn en van groot belang voor de strijd. Veel strijders die met een VC onderscheiden zijn sneuvelden dan ook tijdens het verdienen van de medaille. Zij werden posthum geëerd doordat hun grafsteen, als enige steen waarop een onderscheiding vermeld staat, afweek van de andere stenen van strijders van hetzelfde regiment. Op die steen staat een grote afbeelding van het kruis, zie bijlage 2. In de bijlage staan er zelfs 2 VC's op de steen. Dit is echter slechts enkel bij het graf van de afbeelding het geval, aangezien er verder nooit iemand gesneuveld is die twee maal de VC verdiende, in alle andere gevallen staat er een VC afgebeeld. De DSO (officiers) en DCM (onderofficieren en overige soldaten) voor nobel gedrag en de MC (officiers) en MM (onderofficieren en overige soldaten) kon men verdienen voor strategische acties. De onderscheiding werd altijd met beschrijving van de actie gepubliceerd in de *London Gazette* en zodoende kan er via die krant informatie over de gesneuvelde achterhaald worden.

Niet direct zichtbare elementen

Naast dit feit waarbij eerbaarheid stevig voor het voetlicht gebracht wordt, is er sinds de jaren tachtig ook aandacht voor een andere zijde van het militaire apparaat. De executies van soldaten die ter dood veroordeeld waren, omdat ze van lafheid of desertie beschuldigd werden. In totaal gaat het hierbij om 306 mannen. Opvallend in dit geval is dat enkel Australië de doodstraf niet kende en er zodoende geen soldaat die diende voor dat land geëxecuteerd is. De op deze wijze overleden mannen liggen 'gewoon' tussen de andere gesneuvelden en aan hun graf is niet zichtbaar welk lot

¹⁰⁵ VC = Victoria Cross, DSO = Distinguished Service Order, MC = Military Cross, DCM = Distinguished Conduct Medal, MM = Military Medal.

¹⁰⁶ Gerald Gliddon, *VCs of the First World War. The sideshows* (Stroud 2005), IX.

hun toeviel. Wel is hier veel aandacht voor in (reis)boeken, verhalen en websites en zodoende worden hun graven toch relatief veel bezocht.

Tot slot is er de directe relatie van de begraafplaats met zijn omgeving aangezien men begraven werd waar men sneuvelde, iets dat al eerder benoemd is. Dit kan letterlijk de loopgraaf zijn waarin, of waarbij men sneuvelde en die na de strijd gedolven werd, zoals bij *Devonshire cemetery* in de Somme. Er liggen op deze begraafplaats 163 mannen begraven. Hun dood was min of meer voorspeld door een van hen, kapitein Martin.¹⁰⁷ Kort voor de aanval had hij een gipsmodel gemaakt van het aanvalsterrein. Op basis daarvan concludeerde hij dat een strategisch opgesteld Duits machinegeweer grote slachtoffers zou gaan maken. Dit bleek te kloppen en naast Martin liggen hier nog 149 leden van het *Devonshire Regiment* begraven die dag vielen in de strijd. Na de oorlog werd Martins verhaal wereldkundig en stond het symbool voor de zinloosheid van de strijd in de loopgraven. Een collega van Martin kwam tijdens dezelfde aanval met een opmerkelijk initiatief. Kapitein Nevill kocht vier voetballen en geef iedere compagnie er één. Bij aanvang van de aanval werden de ballen de lucht in geschoten en het idee was dat de compagnie die het eerste de vijandelijke linie bereikte de 'wedstrijd' gewonnen had. Twee van de vier ballen zijn meegenomen van het slagveld en bevinden zich momenteel in twee verschillende legermusea in Engeland. Het verhaal werd ook wereldberoemd en is tijdens de Tweede Wereldoorlog zelfs nog herhaald. Nevill zou zelf trouwens nooit zien wie de wedstrijd won, want hij sneuvelde in de aanval. Zijn graf, dat anderhalve kilometer van *Devonshire cemetery* ligt in *Carnoy Military cemetery* kijkt zodoende uit over het slagveld tussen de twee begraafplaatsen waarover de voetballen heen dribbelden.¹⁰⁸ Dit geldt uiteindelijk natuurlijk voor alle graven, ook al zijn niet alle verhalen van de manier waarop men sneuvelde bekend. Wel is zeker dat dit meestal zeer nabij de laatste rustplaats was, zo niet direct er naast. *Carnoy Military cemetery* is zo niet alleen vanwege Nevills verhaal een bezoek waard, maar er liggen op die begraafplaats zo al vier andere militairen met een aansprekend verhaal. Twee mannen werden gefusilleerd vanwege desertie,¹⁰⁹ een kapitein uit New-Foundland sneuvelde, net als drie van zijn neven op 1 juli 1916¹¹⁰ en een luitenant-kolonel had al in de Boerenoorlog gediend.¹¹¹ Wanneer een bezoeker zich realiseert dat iedere begraafplaats op deze wijze vol ligt met verhalen die (in)direct met het landschap net buiten de begraafplaatsmuur te maken hebben wordt het mogelijk een historische sensatie op te doen in die omgeving. Het levend houden van deze verhalen is iets dat sterk verbonden is met de Britse cultuur. Al in de *Canterbury Tales* werd gesteld dat tijdens een

¹⁰⁷ Rose E.B. Coombs, *Before endeavours fade* (Londen 1994; oorspronkelijk verschenen 1976), 95.

¹⁰⁸ Middlebrook, *First day on the Somme*, 86.

¹⁰⁹ Z.a., *Carnoy Military cemetery*, <http://www.ww1cemeteries.com/ww1frenchcemeteries/carnoy.htm> laatst geraadpleegd 26-06-2010.

¹¹⁰ Nigel Cave, *Beaumont Hamel* (Barnsley 1994), 71.

¹¹¹ Nigel Cave, *Delville Wood* (Barnsley 1999), 37.

pelgrimage de verhalen van de verhalenvertellers belangrijker waren dan het religieuze doel.¹¹² Niet toevallig werden de tochten van nabestaanden in de jaren twintig en dertig naar de begraafplaatsen ook als pelgrimages geduid en voor veel Britten hebben hun bezoeken nog steeds deze ondertoon.

Verankering van de herinnering aan de gesneuvelden in het thuisland

Nu duidelijk is hoe het kan dat de begraafplaatsen zo velen naar de voormalige slagvelden weten te trekken is nog niet helder waarom deze cultus zo sterk verankerd is in de Britse maatschappij. Deze verankering wordt ieder jaar begin november duidelijk wanneer een groot aantal Britten een zogenaamde *poppy* (klaproos) draagt. De *poppies* staan symbool voor herdenking aan de oorlogsdoden en verkregen hun symboolfunctie door het wereldberoemde gedicht 'In Flanders Fields' (1915) van de Canadese Arts John McCrae (1872-1918). Ze worden sinds 11 november 1921 publiekelijk gedragen, nadat veldmaarschalk Haig, de Britse opperbevelhebber uit de oorlog dit, op basis van een idee van de Amerikaanse Michael en de Française Guérin, geïntroduceerd had.¹¹³ De poppies worden in Engeland door de Royal British Legion geproduceerd en in Schotland door Lady Haig's Poppy factory. Beide organisaties zetten ex-militairen in bij de fabricage. De poppies kunnen verkregen worden door een vrijwillige donatie te doen. Deze komt ten goede aan de gehandicapte ex-militairen en hun families. Naast de *poppies* maken de organisaties ook kransen en kleine kruistekentjes met daarop een klaproos. Deze worden door bezoekers aan de begraafplaatsen veelvuldig meegenomen en daar ten teken van herinnering geplaatst. Ook vormen klaproosregens het hoogtepunt van de grotere herdenkingen zoals bij het *Festival of Remembrance* in de Royal Albert Hall op 10 november, de herdenking in Ieper op 11 november en de herdenking bij de Somme op 1 juli. De *poppy* is zodoende alom tegenwoordig en de herinnering aan de gesneuvelden dus ook.

Deze herinnering komt ook tot uitdrukking in de herdenkingsmonumenten en tableaux met namen van de gesneuvelden in kerken, op centrale pleinen, scholen en andere plaatsen waar grotere groepen oud-leden van de gemeenschap herdacht worden. Iedere Brit komt zodoende, precies zoals Kenyon beoogd had, regelmatig in aanraking met de herinnering aan de gesneuvelden. Aangezien alle graven voornamelijk in het buitenland liggen vormden deze namen zodoende het contact met dat buitenland. In de jaren twintig en dertig werden er vanuit Groot-Brittannië en de Dominions zogenaamde *pelgrimages* georganiseerd voor de nabestaanden. In grote groepen trok men georganiseerd langs de slagvelden en bezocht men samen de begraafplaatsen waar de dierbaren

¹¹² Joanna Scutts, 'Battlefield cemeteries, pilgrimage, and literature after the First World War: the burial of the dead' *English Literature in Transition, 1880-1920* 52-4 (2009), 405.

¹¹³ Herwig Verleyen, *In Flanders Fields. Het verhaal van John McCrae, zijn gedicht en de klaproos* (Koksijde 1998; oorspronkelijk verschenen 1992), 37-38.

lagen.¹¹⁴ Sinds de jaren zestig worden dit soort bezoeken afgelegd door minder directe verwanten en worden de bezoekers *battlefield tourists* genoemd. Een andere culturele band tussen Groot-Brittannië en het buitenland ontstond in de vorm van stedenbanden. Deze werden aangegaan door steden die veel gevallen te herdenken hadden in bepaalde delen van het Westelijke Front. De Britten zijn zodoende ook betrokken op de voormalige frontgebieden en af en toe duiken buitenlandse kwesties zodoende plots op in de media en de politiek. Zo werd in 2001 door een Britse senator heftig strijd gevoerd tegen de doortrekking van de A19 nabij Ieper. Door de weg te verlengen zou het voormalige slagveld, waar toevallig ook een groot aantal Britse begraafplaatsen ligt, zoals het eerder genoemde *New Irish Farm cemetery*, van aangezicht veranderd worden. De Britse sentimenten liepen hoog op, wat met name zichtbaar was in de tabloids en dit gaf de Vlaamse tegenstanders van de doortrekking een flinke steun in de rug. Tot op heden is de snelweg dan ook nog niet doorgetrokken.

De slagvelden blijken zodoende een duidelijke identiteit te verlenen aan de Britse maatschappij die tot heftige emoties op kan zwepen. Brits bloed werd vergoten voor de vrijheid, want de vrijheid is hetgeen de Brit voor staat is de gedachte. De oorlogsbegraafplaatsen zijn zodoende de consequentie die voortvloeide uit de woorden van het uit circa 1740 stammende “*Rule Britannia*”. “*Britons never, never, never shall be slaves*”. De vele publicaties rondom de Eerste Wereldoorlog, minimaal enkele honderden per jaar, die vooral op de moderne slagveldtoerist geschreven zijn tonen de massale belangstelling van het Britse publiek. Daarnaast speelt de Royal British Legion een voorname rol. Deze in 1921 opgerichte organisatie zet zich sinds de oprichting in voor dienende en afgezwaide militairen. Zij houden de taak die militairen uitvoeren en uitvoerden steeds op de agenda en de herdenking aan de slachtoffers staat daarbij centraal. Op deze manier staan ook steeds de begraafplaatsen uit de Eerste Wereldoorlog in de belangstelling, omdat dit de eerste officiële herdenkingsmonumenten vormden. Ze dicteerden zodoende de vorm van herdenking in het collectieve geheugen.

¹¹⁴ Jay Winter, *Sites of memory, sites of mourning. The Great War in European cultural history* (Cambridge 2005; oorspronkelijk verschenen 1995), 52-53.

Conclusie

Het nationalisme kent vele uitingsvormen. De Britse oorlogsbegraafplaatsen die aangelegd werden na de Eerste Wereldoorlog blijken zodoende net zo vol van nationalisme als de retoriek die voor de oorlog zorgde voor het enthousiasme om de strijd aan te gaan. Deze retoriek als inmiddels al grondig geanalyseerd en in verband gebracht met het nationalisme, dit is echter niet het geval met de oorlogsbegraafplaatsen. Het verdiende daarom aandacht om te onderzoeken welke rol de Britse oorlogsbegraafplaats binnen de Britse cultuur speelt en op welke wijze de Britse nationale identiteit er te herkennen is.

Wanneer onderzoek gedaan wordt op het vlak van het nationalisme helpt het om eerst duidelijk positie te kiezen om tot een acceptabel en controleerbaar product te komen. Door te werken volgens de ethnosymbolistische aanpak is getracht om niet specifiek voor een modernistische of een premodernistische visie te kiezen. Het voordeel van het ethnosymbolisme is dat er nadrukkelijk gekeken wordt naar de sociaal-culturele uitingen van een ethnie. De vraag waarom een lid van een ethnie zich met de vormen van die sociaal-culturele uitingen identificeert is wat dit onderzoek bloot heeft willen leggen. Hierbij werd het samengaan van emotie en het permanent gestalte geven van herinnering aan die emotie als aanleiding genomen. Er werd zodoende niet zo zeer geconcentreerd op het idee van de herinnering, iets dat andere onderzoeken al hebben gedaan, maar vooral op de vorm van de herinnering en dan met name waarom deze vorm zo herkenbaar was voor de Britten.

Het gouden tijdperk van het Britse wereldrijk naderde net zijn einde rond de Eerste Wereldoorlog. Door de manier waarop de oorlogsbegraafplaatsen ontworpen zijn blijft er echter wel voor altijd een tastbare sociaal-culturele band bestaan tussen de landen die in het verleden tot dat wereldrijk behoorden. Die band kwam voort vanuit een ongemerkt ontwikkelde eigen Britse identiteit die als de *moment of Englishness* gedeut kan worden. Deze identiteit zorgde voor het, later dan in andere Europese landen, vastleggen van een eigen Engelse *Volksggeist*. Deze werd gedragen door de verschillende kunstvormen die gedurende de negentiende eeuw een duidelijk beeld gecreëerd hadden van wat Engeland en daarmee ook het Britse Rijk, was. De rollende heuvels van Zuid-Engeland, of juist de ruige Schotse Hooglanden. Al stonden beide vol met pittoreske kerken en, opmerkelijk voor de meest geïndustrialiseerde natie ter wereld, dorpen. Dit werd in woord, beeld en geluid uitgedragen. Innerlijk beschikte men over een specifiek Brits karakter, dat superieur was aan het karakter van andere volkeren en zodoende ook een voorbeeld moest zijn voor de rest van de wereld. Een festival als de *Last night of the Proms* ontstond om dit alles op grootse wijze jaarlijks gezamenlijk te vieren.

De *Volksggeist* zelf kan niet eenvoudig in enkele rake zinnen neergezet worden. Hiervoor liggen er te veel verschillende sub-identiteiten onder verscholen. Al deze identiteiten zijn dan weer terug te vinden op de oorlogsbegraafplaatsen en om ze in beeld te krijgen is gericht onderzocht wat het idee was achter de opzet van de begraafplaatsen. In die opzet bleken verschillende disciplines samen te komen. Het ging hierbij om de culturele bepaaldheid van de wijze van omgang met de dood, de Britse literatuur, architectuur, tuinkunst en wijze van samenleven binnen de maatschappij.

De deelname van Groot-Brittannië aan de Eerste Wereldoorlog was het werk van een rond de eeuwwisseling machtig geworden generatie. De leden van deze groep kenden gepassioneerde nationalistische gevoelens en wisten met behulp van die emoties de rest van het land de oorlog in te slepen. Dezelfde generatie werd vervolgens ook de vormgever van de aanleg van de begraafplaatsen. Men hanteerde hierbij concepten die er voor de oorlog al geweest waren rondom het geven van een “nationale uitstraling”. Bij aanvang van de oorlog hadden juist die concepten gezorgd voor het samenbinden van de natie. Met als gevolg dat men zich massaal aangemeld had voor de strijd. Die strijd diende immers een hoger doel, een doel waar Britten, zo was het idee, zich van nature altijd voor ingezet hadden, de strijd om de vrijheid. Deze gedachte kon dan ook niet losgelaten worden, anders waren alle oorlogsgraven voor niets gevuld. Bijeffect daarvan was dan weer dat op het moment dat een soldaat zich in dienst stelde van dit hogere doel en de natie, hij er tot in de dood voor eeuwig mee verbonden zou blijven. Hem werd zelfs repatriëring naar zijn naasten ontzegd en zijn graf werd bij voorkeur aangelegd en onderhouden door mannen die zijn lot in de loopgraven uit eigen ervaring gekend hadden. De gesneuvelde blijft zo tot op de dag vandaag, zonder daar bewust voor gekozen te hebben, een ambassadeur van zijn natie en de idealen die hij diende.

In de negentiende eeuw was er in de omgang met de dood een grote verandering opgetreden. Dit was door demografische ontwikkelingen noodzakelijk gebleken. De Britten waren gewend geraakt aan het begraven op begraafplaatsen in plaats van kerkhoven. Hierdoor was er ook aandacht gaan ontstaan voor de specifieke aanleg van de begraafplaats. Grafzerken werden belangrijker, vanwege het feit dat er op een therapeutische wijze de persoonlijke herinnering in stand gehouden werd voor de nabestaanden. Daarnaast had de afname van kindersterfte ouders minder vaak geconfronteerd met het tragische verlies van een kind. Vanuit deze ideeën was het logisch dat zich iemand zou gaan bekommeren om de graven van de, doorgaans jonge, gesneuvelde militairen in de Eerste Wereldoorlog. Fabian Ware was de persoon die dat op de juiste wijze wist te organiseren. Hij mobiliseerde de diverse machten en maakte hierbij gebruik van kundige mensen die stuk voor stuk diep geworteld waren in de Britse samenleving en cultuur. Dit creëerde draagvlak onder de regering, de politiek, het militaire apparaat en de bevolking. Bijzonder was ook dat Ware geen nationale organisatie opzette, maar koos voor een organisatie die gedragen werd door verschillende naties. Niet toevallig waren dit de landen die in het verleden tot het Britse Empire

behoord hadden en door Ware zijn actie blijven deze zo tot op de dag van vandaag cultureel met elkaar verbonden. Dat er tegenwoordig nog zo veel belangstelling is voor de Britse oorlogsbegraafplaatsen is grotendeels te danken aan het rapport van Kenyon. Hij toonde duidelijk leiderschap en wist op een meesterlijke wijze te kiezen voor een ontwerp dat op veel verschillende wijzen diep verankerd lag in de Britse identiteit. Hierdoor werd het mogelijk dat een Britse begraafplaats onmogelijk aangezien kan worden voor een oorlogsbegraafplaats van een andere natie. Ook creëerde het, waarschijnlijk onbewust, ruimte voor de verhalen achter het verlies van de mannen en vrouwen die op de begraafplaatsen bijeen liggen.

Dit was precies wat in door analyse van de op de begraafplaats aanwezige bronnen blootgelegd werd. De grote hoeveelheid zichtbare en niet direct zichtbare bronnen vertellen stuk voor stuk een eigen verhaal. Die verhalen samen geven inzicht in het verloop van de Eerste Wereldoorlog voor de Britten. Alle bronnen hebben direct te maken met de Britse cultuur. Al zijn ze hoofdzakelijk te vinden in het buitenland en tonen zo de historische verbondenheid van de omgeving van de begraafplaatsen met het thuisland. Doordat er hoofdzakelijk met werknemers en materialen uit Groot-Brittannië gewerkt is kon de eigen Britse manier van werken helpen de uitstraling van de begraafplaatsen te bepalen. In het thuisland werd de leegte ook herdacht door de gevallen actief te herdenken. Dit deed men op een groot aantal verschillende manieren. Door monumenten te bouwen, (nationale) herdenkingen te organiseren en *poppies* te dragen. Op die wijze legde men dagelijks zichtbare en zodoende tastbare verbanden met de begraafplaatsen die de gevallen herbergen. Tot slot ontstond er een immense herdenkingscultuur in schrift. Duizenden boeken vertellen inmiddels de verhalen van de oorlog en de militairen die er het leven lieten. Een kleine selectie hieruit hielp dit onderzoek te illustreren met alle voorbeelden.

Uit de bevindingen van de vier verschillende delen van dit onderzoek komt duidelijk naar voren de aanleg van de Britse oorlogsbegraafplaatsen als een nationalistisch *Gesamtkunstwerk* beschouwd kan worden. De begraafplaatsen lagen doorgaans niet in Groot-Brittannië, maar in andere landen. De grond werd vervolgens onbewust gezuiverd, door er vanuit de Engelse cultuur ontworpen begraafplaatsen op te richten, gebouwd en onderhouden door Britten. Alleen die plaatsen waren het in de publieke opinie waard om Britse lichamen te omsluiten. Lichamen die het ware Britse karakter letterlijk belichaamd hadden, omdat ze gevallen waren voor het hooghouden van de vrijheid. Hierdoor is in deze vorm van het Britse nationalisme een voorbeeld van de *ius sanguinis* gedachte te herkennen. Dit is opmerkelijk, omdat Britten zich niet direct aan die gedachte zullen spiegelen gezien hun in *Rule Britannia* bezongen strijd voor de vrijheid en voorkeur voor het minder superioriteit uitstralende patriottisme. De gesneuvelde militairen streden zo voor een vrijheidsideaal dat ze zelf in zekere zin ontzegd werd, omdat ze volledig ingepakt werden door het Britse nationalisme. Aan de andere kant is door die benadering juist ook weer de *ius soli* gedachte te

herkennen. Vanwege het feit dat er binnen iedere begraafplaats tal van identiteiten te herkennen zijn. Dit was een belangrijk aspect uit de nationaal gevoelde volksaard geweest. Iedere begraafplaats en zodoende ook ieder graf werd daardoor uniek. Die uniciteit en mogelijkheid tot het verbinden met zelf gekozen identiteiten zorgt ervoor dat iedere bezoeker, ongeacht achtergrond of afkomst welkom is. Deze merkwaardige conclusie toont dat de omgang met de dood van de militairen leidde tot een nieuw identiteitsverlenend element binnen de Britse cultuur. Dit ligt ook in lijn met Leonhards observatie dat oorlogvoering een sterk natievormende karakter heeft. In het geval van de Britten tonen de oorlogsbegraafplaatsen dat de natie een hoge prijs moet betalen wanneer het de verantwoordelijkheid neemt om de vrijheid, zoals Britten die definiëren, te verdedigen. Deze gedachte staat tot op de dag van vandaag zeer diep in het collectieve geheugen gegrift en wordt voortdurend levend gehouden.

Overzicht van geraadpleegde werken

Literatuur

- Archer, Geoff, *The glorious dead. Figurative sculpture of British First World War memorials* (Kirstead 2009).
- Blomfield, Reginald, *Memoirs of an architect* (Londen 1932).
- Blomfield, Reginald, *The formal garden in England* (Londen 1901; oorspronkelijk verschenen 1892)
- Blunden, Edmund, *Undertones of war* (Londen 2000; oorspronkelijk verschenen 1928).
- Brewer, Marilyn B. en Gardner, Wendi, 'Who is "We"? Levels of collective identity and self representations' *Journal of personality and social psychology* 71-1 (1996).
- Cave, Nigel, *Beaumont Hamel* (Barnsley 1994).
- Cave, Nigel, *Delville Wood* (Barnsley 1999).
- Cave, Nigel, *Sanctuary Wood & Hooge* (Barnsley 2002; oorspronkelijk verschenen 1993).
- Clark, Alan, *The Donkeys* (Londen 1998; oorspronkelijk verschenen 1961).
- Coombs, Rose E.B., *Before endeavours fade* (Londen 1994; oorspronkelijk verschenen 1976).
- Fellows, Richard A., *Sir Reginald Blomfield. An Edwardian Architect* (Londen 1985).
- Festing, Sally, *Gertrude Jekyll* (Londen 1991)
- Fussell, Paul, *The Great War and modern memory* (Oxford 2000; oorspronkelijk verschenen 1975).
- Gillis, John R. (Red.), *Commemorations. The politics of national identity* (Princeton 1994).
- Gliddon, Gerald, *The aristocracy and the great war* (Norwich 2002)
- Gliddon, Gerald, *VCs of the First World War. The sideshows* (Stroud 2005).
- Graves, Robert, *Goodbye to all that* (Londen 1999; oorspronkelijk verschenen 1929).
- Gutenberg, Eberhard von, *1919-1969 Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V. 50 Jahre Dienst am Menschen Dienst am Frieden* (Kassel 1969).
- Hastings, Adrian, *The Construction of nationhood. Ethnicity, religion and nationalism* (Cambridge 1997).
- Holt, Tonie en Holt, Valmai, *Major and Mrs Holt's battlefield guide Gallipoli* (Barnsley 2000).
- Holt, Tonie en Holt, Valmai, *Major & Mrs Holt's battlefield guide Operation Market-Garden* (Barnsley 2001).
- Holt, Tonie en Holt, Valmai, *Major & Mrs Holt's battlefield guide to the Somme* (Londen 1999; oorspronkelijk verschenen 1996).
- Holt, Tonie en Holt, Valmai, *Major & Mrs Holt's battlefield guide Ypres Salient* (Barnsley 1999; oorspronkelijk verschenen 1997).
- Horkheimer, Max en Adorno, Theodor W., *Dialectic of enlightenment* (Frankfurt 1969; oorspronkelijk verschenen 1944).
- Housman, Laurence (Red.), *War letters of fallen Englishmen* (Philadelphia 2002; oorspronkelijk verschenen 1930).
- Hurst, Sidney C., *The Silent Cities* (Londen 1929).
- Iggers, Georg G., *Historiography in the twentieth century. From scientific objectivity to the postmodern challenge* (Middletown 2005).
- James, E.A., *British Regiments 1914-1918* (Dallington 1998; oorspronkelijk verschenen 1978).
- Jupp, Peter C. en Gittings, Clare (Red.), *Death in England* (Manchester 1999).
- Kenyon, Frederic, *How the cemeteries abroad will be designed* (Londen 1917).
- Kipling, Rudyard, *Graves of the fallen* (Cambridge 1919).
- Kumar, Krishan, *The making of English national identity* (Cambridge 2003).
- Leersen, Joep, *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets* (Amsterdam 1999).

- Leonhard, Jörn, *Bellizismus und Nation. Kriegsdeutung und Nationsbestimmung in Europa und den Vereinigten Staaten 1750-1914* (München 2008).
- Longworth, Philip, *The unending vigil. The history of the Commonwealth War Graves Commission* (Barnsley 2003; oorspronkelijk verschenen 1967).
- Lucas, Matt, 'Obituary – Harry Patch 1898-2009' *The Western Front Association Bulletin* 85 (2009).
- Macdonald, Lyn, *1914 The days of hope* (Londen 1989; oorspronkelijk verschenen 1987).
- Macdonald, Lyn, *They called it Passchendaele. The story of the third of Ypres and the men who fought in it* (Londen 1993; oorspronkelijk verschenen 1978).
- Middlebrook, Martin, *The first day on the Somme* (Londen 2001; oorspronkelijk verschenen 1971).
- Nietzsche, Friedrich, *Vom nutzen und nachteil der historie für das Leben* (Basel 1874).
- Olson, Mancur, *The logic of collective action. Public goods and the theory of groups* (Cambridge, MA 1965).
- Percy, Clayre en Ridley, Jane, *The letters of Edwin Lutyens to his wife Emily* (Londen 1985).
- Porter, Roy (Red.), *The myths of the English* (Cambridge 1992).
- Robin, Ron, 'A foothold in Europe: The aesthetics and politics of American war cemeteries in Western Europe' *Journal of American Studies*, 29-1 (1995).
- Rousseau, Jean Jacques, *Het maatschappelijk verdrag* (Amsterdam 2008; oorspronkelijk verschenen 1762).
- Scott, Michael, *The Ypres salient* (Norwich 1992).
- Scutts, Joanna, 'Battlefield cemeteries, pilgrimage, and literature after the First World War: the burial of the dead' *English Literature in Transition, 1880-1920* 52-4 (2009).
- Searle, G.R., *A New England? Peace and war 1886-1918* (Oxford 2004).
- Silkin, John (Red.), *The Penguin book of First World War Poetry* (Londen 1996; oorspronkelijk verschenen 1979).
- Skelton, Tim en Gliddon, Gerald, *Lutyens and the great war* (Londen 2008).
- Smith, Anthony D., *The nation in history. Historiographical debates about ethnicity and nationalism* (Hanover, NH 2000).
- Snelling, Stephen, *VCs of the First World War. Passchendaele 1917* (Stroud 1998).
- Stamp, Gavin, *The memorial to the missing of the Somme* (Londen 2007; oorspronkelijk verschenen 2006).
- Summers, Julie, *Remembered. The history of the Commonwealth War Graves Commission* (Londen 2007).
- Verleyen, Herwig, *In Flanders Fields. Het verhaal van John McCrae, zijn gedicht en de klapproos* (Koksijde 1998; oorspronkelijk verschenen 1992).
- Ware, Fabian, *Educational Reform: The Task Of The Board Of Education* (Londen 1900).
- Ware, Fabian, *The immortal heritage* (Cambridge 1937).
- Warner, Philip, *Passchendaele. The story behind the tragic victory of 1917* (Londen 1999; oorspronkelijk verschenen 1987).
- Winter, J.M., *Sites of memory, sites of mourning. The Great War in European cultural history* (Cambridge 2005; oorspronkelijk verschenen 1995).
- Winter, J.M., *The Great War and the British people* (Basingstoke 2003; oorspronkelijk verschenen 1986).
- Order of Service for the re-burial of soldiers killed in the battle of Fromelles 19 July 1916 at Fromelles (Pheasant Wood) Military Cemetery* (z.p. 2010).

Digitale publicaties

Chappell, Brad, *The Regimental Warpath 1914-1918*,

<http://www.warpath.orbat.com/glossary.htm> laatst bezocht 02-06-2010.

Z.a., *Carnoy Military cemetery*, <http://www.ww1cemeteries.com/ww1frenchcemeteries/carnoy.htm>

laatst bezocht 26-06-2010.

Z.A., *Commonwealth War Graves Commission, Facts and figures*

<http://www.cwgc.org/content.asp?menuid=2&submenuid=50&id=50&menuname=Facts and figures&menu=sub> (Maidenhead 2009) laatst bezocht 28-03-2010.

Z.A., *CWGC Horticulture* http://www.cwgc.org/admin/files/cwgc_horticulture.pdf (Maidenhead zj.)

laatst bezocht 16-05-2010.

Z.A., *English Heritage, English Heritage Information Pack 2009*, 3.

http://www.english-heritage.org.uk/upload/pdf/EH-Info-Pack-2009_tagged.pdf?1270364664

(Londen 2009) laatst bezocht 04-04-2010.

Z.A., *Les principaux textes fondateurs*,

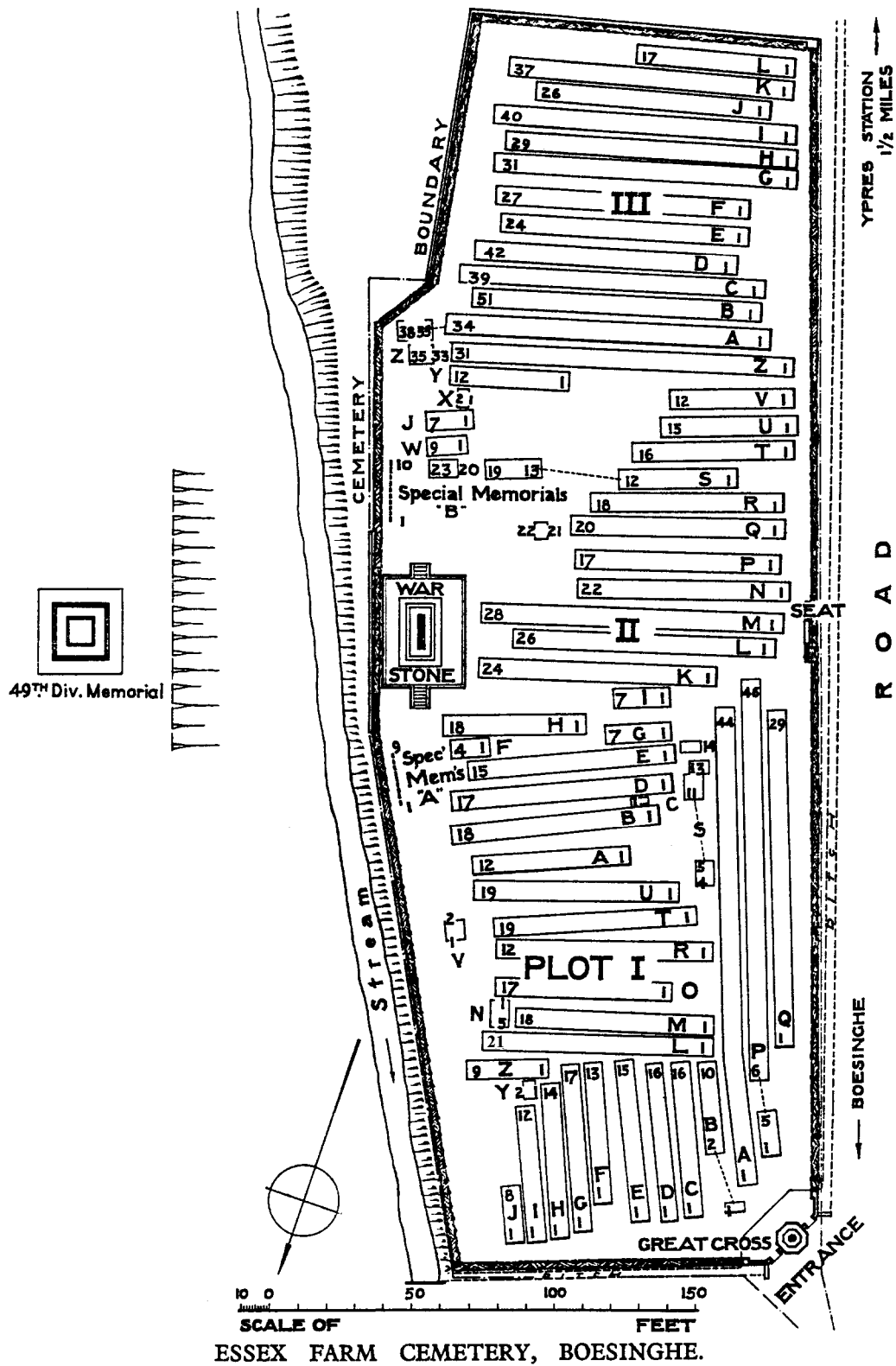
http://www.defense.gouv.fr/onac/decouverte/historique/les_principaux_textes_fondateurs/les_principaux_textes_fondateurs laatst bezocht 19-06-2010.

Z.A., *Oorlogsgravenstichting – dr. Van Anrooy-* http://www.ogs.nl/pages/text.asp?Subject_ID=71

Laatst bezocht 03-03-2010.

Alle afbeeldingen die gebruikt zijn in dit onderzoek, tenzij anders vermeld: K.R. Bosch (2009)

Bijlage 1 Essex Farm cemetery, Ieper

Bron: <http://www.cwgc.org/plans/11-30/EssexFarm.gif> (laatst bezocht 27-06-2010).

Bijlage 2 Voorbeelden van CWGC grafzerken

Graf van Kapitein Noel Godfrey Chavasse VC and bar MC
04-08-1917, Brandhoek New Military Cemetery

Tyne Cot cemetery, Zonnebeke